

HAVEPLANTERNES INDFØRSELSHISTORIE I DANMARK II.

Principper og metoder ved studiet af senere indførsler
(fra ca. 1700 og frem til vor tid)

Af *Olaf Olsen*
med assistance af Johan Lange

Den anden hovedperiode af haveplanternes indførselshistorie i Danmark (fra omkring 1700 til nu) kendetegnes ved en stadigt accelererende teknisk og politisk udvikling, og sideløbende hermed etableres øget kontakt landene imellem. Efter opdagelsesrejserne kommer udforskningsrejserne med beskrivelser og ofte hjemtagning af nye plantearter til Europa (1). Man behøver blot at henvise til de mange rejser, som C. v. Linné's udsendte medarbejdere foretog. I 1700-tallet fuldbyrdes også botanikkens frigørelse fra lægevidenskaben til en selvstændig videnskab, et forløb som medførte større interesse for praktisk plantedyrkning, og som i mange tilfælde blev et stærkt incitament for det fremvoksende gartneri og havebrug.

Disse antydninger af de vigtigste rørelser i tiden afspejler gartnerstandens udvikling og vilkår i Danmark. Sydfra over hertugdømmerne kom fra det øvrige Europa, specielt Tyskland, mange påvirkninger. Det blev også mere almindeligt, at gartnere rejste til udlandet (71) for at uddanne sig, og arbejdsperioden kunne strække sig over flere år. Den øgede viden, gartnerne kom hjem med, og de nye kontakter, som under og efter rejserne skabtes og udbyggedes, gav anledning til indførsel af mange nye planter fra udlandet, hvis da ikke gartnerne selv havde medtaget dem. Nogle af de uddannelsesrejser, som i særlig grad kom til at præge den tids udvikling og førte til brug af nye planter, var Johan C. Kriegers rejse i 1705 til England, Holland og flere andre lande (han var ansat ved Rosenborg Have), samt Rudolph Rothes rejse i 1826/27 gennem Tyskland, Østrig, Schweiz, Norditalien, Frankrig og Holland. R. Rothe (senere ansat ved Fredensborg Have) skrev 1828 i bogform (2) et udtog af sin dagbog, som overvejende beskriver landskabsgartneriet, frugt- og køkkengartneriet og plantedriverierne.

I store træk må man skelne imellem to trin. Indtil begyndelsen af 1800-tallet var bestræbelserne koncentreret omkring havebrugets økonomiske udvikling med vægt på dyrkning af køkkenurter og frugttræer, medens pryplanterne var af mindre betydning. Ikke desto mindre var udgivelsen af de første bind af værket "Flora Danica" i 1761 også et resultat af de bestræbelser, der udfoldedes på denne tid, men det faldt sammen med ønskerne om bedre kendskab til landets vildtvoksende planter. På visse undtagelser nær var det hjemlige eller europæiske planter, der plantedes i haver eller parker.

Havebrugets og gartneriets udvikling blev særlig fremmet på herregårdene; senere var det præsterne og skolelærerne, som overfor landbobefolkningen formidlede kendskab til dyrkning af haveplanter. Aktive personer fra hver stand bidrog med indførsel af nye haveplanter.

Det næste trin blev en gradvis indførsel af herhjemme ukendte plantearter. Især med efterligningen af den engelske landskabshave voksede interessen for plantearter fra andre verdensdele, som i England og andre lande var under kultur.

En særstilling i denne sammenhæng indtog og indtager botaniske haver og arboreter. Siden oprettelsen af Amalienborg-Haven eller Oeders Have (1752) og Charlottenborg-Haven (1778) og indtil vor tid har der været samlinger af forholdsvis mange udenlandske planter til brug for undervisning m.m. Et virkelig stort antal har kun været indført til og dyrket i botaniske haver eller arboreter og er ikke nået ud til almindelig dyrkning den dag i dag. Men ikke få er anbefalet mundtligt eller i artikler fra botaniske haver eller evt. gartneriske organisationer og er ad den vej nået ud til dyrkning.

Specialiseringen af gartneri- og planteskolebedrifterne sammen med forbedringen af uddannelsesforholdene har skærpet interessen for kulturvenlige plantenyheder. Ofte var nye arter tænkt som mellemlid til forbedring af plantematerialet ved indkrydsninger og senere udvalg. På dette område har frøfirmaer, Statens forsøgsvæsen, Landbohøjskolen samt enkelte privatgartnere arbejdet og arbejder fremdeles med tiltrækning af nye sorter og stammer. Herom nærmere i en senere artikel.

For at få et udgangspunkt for den enkelte haveplantens indførsels-historie i Danmark vil det ofte være af betydning at kende til artens historie fra dens opdagelse, evt. beskrivelse og introduktion til Europa, så man kan prøve at indkredse det første tidspunkt, hvor man får kendskab til den herhjemme. Formidlingen af nye arter til Danmark er naturligvis sket ad mange veje, og adskillige af disse er ukendte eller vil være svære at udrede. En skematisk opdeling af de vigtigste indførselsveje og oplysninger om de vigtigste litterære henvisninger skulle dog sammenlagt give et nogenlunde overblik og være et fingerpeg for videre forskning.

INDFØRSELSVEJE

A. Indførsel til Europa

Primære kilder

- a. Plantesamlere og andre rejsende i oversøiske lande

Sekundære kilder

- b. Botaniske og andre haver
- c. Gartnerier og planteskoler

B. Indførsel til Danmark

Primære kilder

- a. Plantesamlere og andre rejsende i Europa og oversøiske lande

Sekundære kilder

- b. Botaniske og andre haver
- c. Gartnerier og planteskoler
- d. Indkaldte folkegrupper

INITIATIVTAGERE TIL PLANTEINDFØRSLER

I. Private

1. Privatpersoner

Farmaceuter, Botanikere, Skibspersonale, Andre rejsende

2. Herremænd (evt. deres slotsgartnere)
3. Handelsgartnere
4. Planteskoler
5. Haveselskaber
6. Specialplanteforeninger

II. Offentlige

1. Ikke-gartneriske embedsmænd (præster, lærere o.s.v.)
2. Kgl. haver (evt. deres gartnere)
3. Botaniske haver
4. Arboreter
5. Statslige planteskoler
Forstplanteskoler, Hedeselskabet

LITTERÆRE KILDER TIL PLANTEINDFØRSELSSTUDIET

- a. Gamle havebøger efter 1700
- b. Rejsebeskrivelser, plantelister og lign.
- c. Tilbudslister i aviser
- d. Inden- og udenlandske plantekataloger
- e. Gartnertidsskrifter og meddelelser
- f. Blade fra haveselskaber og interessegrupper
- g. Botaniske havers og arboretters Index Seminum og interne arbejdsbøger
- h. Historiske (og) videnskabelige afhandlinger eller bøger

Ad A. a.

Fra 1700-tallet kendes mange store opdagelsesrejsende, og opdagelsen af tusinder af nye plantearter øgede ikke alene det samlede antal kendte arter meget hastigt, men også omfanget af kulturplanter tog et hurtigt opsving (1). Carl von Linné (1707-1778) beskrev 7300 gammelkendte og nye plantearter i 1753 i "Species Plantarum", og et halvt århundrede senere insamlede Alexander v. Humboldt under rejsen til Syd-Amerika alene 45000 numre, deraf 3600 nye arter. Blandt de kendteste, som bidrog væsentligt til opdagelsen af nye plantearter, var

Joseph Banks (1743-1820), som deltog i J. Cooks første jordomsejling 1768-71, og Robert Brown (1773-1858), som foretog sin berømte Australien-rejse i 1801. Den af Linné's rejsende elever, som mest afgjort bidrog med nye værdifulde plantearter, var svenskeren Pehr Thunberg (1743-1822); han rejste fra 1775-79 til Syd-Afrika og Øst-Asien og beskrev i "Flora Japonica" fra 1784 henved 300 nye plantearter.

For frilandsplanternes vedkommende betød opdagelsen af de talrige planter i Kina en overordentlig berigelse, som introduktionsskemaet kan give en forestilling om.

Nogle vigtige navne fra denne glansfulde periode bør nævnes: Robert Fortune (1813-1880) foretog flere rejser i tiden fra 1843 til 1863 og skrev 4 bøger om sine rejseoplevelser (3). Augustine Henry (1856-1930) opholdt sig i Kina fra 1881 til 1900 og samlede over 5000 forskellige arter. Ernest H. Wilson (1876-1932) rejste 6 gange i Kina og samlede bl.a. 31015 frøportioner. Kingdon Ward (1885-1958) samlede på sine rejser i Kina 23060 frøportioner.

Nogle få firmaer var i stand til at etablere oversøiske forbindelser eller sende egne samlere ud på jagt efter nye, spændende planter. Blandt mange udenlandske firmaer nævnes her Veitch & Sons, som også var en vigtig leverandør til Danmark. Firmaet blev grundlagt af John Veitch (1752-1839) og eksisterede fra 1808-1919 (se også Begonia (10)). I løbet af 65 år sendtes ialt 22 plantesamlere ud, deriblandt kendte navne som E. H. Wilson med specielt 2 rejser for firmaet til Kina fra 1899-1902 og 1903-1905, og Charles Maries til Japan og Kina fra 1877-80. I nyere tid har firmaet Van Tubergen, Holland, udsendt samlere til Lille-Asien, Persien og andre lande for at samle løg og knoldvækster af f.eks. Tulipan-, Iris- og Narcis-arter til viderekultur og til forædlingsarbejde. En oversigt over de nævnte løgvæksters udbredelse, historie og hybridisering er netop udarbejdet af J. F. Ch. Dix og M. H. Hoog (5). Van Tubergens nære handelsforbindelse med Danmark i flere årtier har for løgbranchen haft den allerstørste betydning.

Ad A. b.

Den formidlende rolle, som især de ældste botaniske haver har spillet for den praktiske plantedyrknings artsudvalg, har været overordentlig stor. De botaniske beretninger fra de italienske haver, siden Leyden, Paris og Kew afgiver mange beviser herpå. Nogle eksempler på vigtige kulturplanter, som formidledes via Kew, kan fremhæves. Kinabarktræet sendtes fra Ecuador til Indien, Mahognitræet sendtes fra Honduras til Indien, og Gummitræet sendtes fra Brasilien til Malaya. Væsentligt er det, at de mange nyindførte planter i nogle botaniske haver, takket være et flere hundrede år gammelt frø- og plantebytteprogram, blev spredt videre til andre botaniske haver. En lidt utraditionel historie fortælles om botanikeren og lægen A. Menzies som samlede frø til Kew Gardens på Vancouvers rejse i 1791-95,

da han besøgte den spanske vicekonge i Chile. Under en banket fik han til dessert friske *Araucaria*-frø serveret. Det lykkedes ham at putte nogle frø i lommen. Han såede dem på skibet i et lille væksthuse på dækket og nåede England i 1795 med 5 unge planter af *Araucaria araucana*, de første af arten i Europa. En særlig rolle kom den danske læge Nathaniel Wallich (Wolff) (1786-1854) til at spille som direktør for Botanisk Have i Calcutta (1817-47), efter at han var rejst ud fra Danmark og var gået i britisk tjeneste. Han opdagede og hjemførte mange plantenyheder (frø og levende planter), bl.a. *Dendrobium*-arter, som han sendte til Kew Gardens i London og til Botanisk Have i København, deriblandt *Dendrobium pierardii*, som dyrkedes første gang i Charlottenborg-Haven (4).

Ad A. c.

En afgørende, formidlende betydning fik en række fremtrædende gartnerier og planteskolefirmaer i Mellem- og Vesteuropa, deriblandt nogle som allerede i 1700-tallet skilte sig ud ved bemærkelsesværdige initiativer. I det foregående afsnit nævntes udsendte indsamlere til fjerne egne, som skulle sikre firmaernes udbud af nyheder, dels fra regulære ekspeditioner, dels fra opkøb på handelsstationerne og i nyoprettede kolonier. Det nyindførte plantemateriale dannede grundlag for udvælgelse og krydsninger. Blandt engelske firmaer dominerede Lee & Kennedy, Veitch & Sons og Hillier & Sons. – Veitch & Sons var et overordentlig alsidigt firma, som arbejdede med forædling af planter indenfor et bredt spektrum af frilands- og væksthuseplanter. Hillier & Sons, som blev grundlagt i 1864, er det eneste eksisterende firma, hvor tredje generation har ført de gamle traditioner videre. Firmaet regnes for verdens største planteskole for træer og buske, og det var Edwin L. Hillier, som grundlagde den berømte samling af nyintroducerede træer og buske fra mange steder i verden.

I Tyskland kan planteskolefirmaet L. Späth føres tilbage til 1720.

Formidlingen af plantematerialet til handelsgartnerierne i videste betydning er fortrinsvis sket fra firmaer i europæiske frøavlscentre beliggende i klimatisk gunstige områder, f.eks. Syd-Frankrig og Mellem-Tyskland.

Ad B. a.

Anne Fox Maule har i *Botanisk Haves Jubilæumsskrift* fra 1974 (9) givet en oversigt over danske, botaniske ekspeditioner til oversøiske lande. Størsteparten tjente den botaniske forskning, men fra nogle rejser hjembragtes levende planter eller frø til Botanisk Have. Af betydning blev F. Liebmanns og C. Rathsacks rejse fra 1840-48 til Mexico. Indsamlingen af 44 *Begonia*-arter blev grundlaget for en specialsamling i haven, som senere udbyggedes af Axel Lange (10). A. Lange foretog udvalg og beskrev nye hybrider, og flere dyrkes stadig i og udenfor Danmark. Eksempelvis skal nævnes *Begonia x pseudophyllomaniaca*, hvor en af forældrene *Begonia incarnata* er hjembragt af F. Liebmann.

Fra J.P. Hjertings rejser over store dele af Syd-Amerika i årene 1947-56 og flere rejser i tresserne hjemsendtes eller medbragtes værdifulde indsamlinger, som via Botanisk Have er udnyttet i gartner- eller forædlerpraksis. Den førnævnte *Begonia*-samling blev suppleret med adskillige arter, derimellem *Begonia davisii*, *Begonia boliviensis* og *Begonia veitchii*, det er forældre til Knold-Begonie, *Begonia x tuber-hybrida*, opstået i England efter arternes indførsel 1864-67. - Hjertings hovedformål var at samle Kartoffel-arter, som kunne bruges i et forædlingsarbejde. Imellem de indsamlede arter bruges *Solanum acaule* til indkrydsning for at opnå frostresistens og Virus-x-resistens, og *Solanum demissum* for at opnå Kartoffelskimmel-resistens, og endelig bruges visse arter, som *Solanum spegazzinii*, *Solanum oplocense* og *Solanum vernei* for at opnå resistens mod Kartoffel-Rodål. Hjertings indsamling af Georgine-arter har efter udbud af frø i havens Index Seminum bevirket stor efterspørgsel fra udlandet. I årene 1958 og 1974 har G. Schlätzer (11) samlet i Syd-Amerika til Ørkenarboretet, og Nordisk Arboretudvalg har med bevilling fra Nordisk Kulturfond udsendt ekspeditioner fra de enkelte skandinaviske lande til forskellige egne i verden for at finde egnet plantemateriale til skov- og havebrug. B. Søegaard og S. Ødum har rejst i Nord-Amerika (12) og sammen med J.P. Hjerting i Syd-Amerika. H. Vedel og P. Søndergaard (13), Milde, Norge, har samlet i New-Zealand. Indsamlingsmaterialet kultiveres dels i Arboretet i Hørsholm, dels ved en række interesserede institutioner. Desuden tilbydes overskudsfrøet fra Hørsholm-Arboretets frøkatolog (14).

Ad B. b.

I et lille land som Danmark har de få eksisterende botaniske haver med deres omfattende plantesamlinger været ret enerådende som formidlere. I realiteten kan der i 1700-tallet nok kun være tale om Universitetets Botaniske Have (hvis nærmere indsats der gøres rede for i afsnittet II. 3.) og Rosenborg Slotshave (se II. 2.).

Omkring 1800 oprettes arboreter, og haveelskaber anlægger foreningshaver, hvorved planteformidlingen aktiveres.

Som støtte for undervisningen i botanik og havebrugsfagene blev der i 1858 anlagt en forevisningshave ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, og Johan Lange har i en fortegnelse fra 1871 (15a) gjort rede for havens oprettelse og samtidig udarbejdet en fortegnelse over plantede arter og varieteter. Af hensyn til havebrugsundervisningen måtte beplantningen også repræsentere adskillige varieteter og sorter, og trods senere års alvorlige indgreb er der bevaret værdifulde historiske plantninger af gamle *Rhododendron*-sorter, desuden et sortiment af *Malus* og *Robinia*, det sidste vist nok ret enestående for Danmark.

I Århus har kommunen i forbindelse med Bymuseet administreret en botanisk have, nærmest som arboret. Botanisk Institut under Århus

Universitet har til støtte for botanikerundervisningen i 1969/70 bygget et stort væksthuse ved kommunens areal og er ved at udbygge et fri-landsareal udenfor byen. Botanisk Institut har specialiseret sig i Thai-land-planter og planter fra Middelhavsområdet.

Ad B. c.

Handel med planter og frø fra udlandet til Danmark kan spores ret langt tilbage og må have haft nogen betydning, idet dels forbud dels begrænsninger først i 1619, senere igen håndhævet i 1735 (specielt for frøhandel) (6) skulle beskytte og fremme gartnererhvervet her i landet. Indtil da forhandlede frø og planter ofte ved mellemhandlere fra hol-landske og mellemtyske gartnerier. Fra midten af 1700-tallet udbyg-gedes bedrifterne til planteskoler eller handelsgartnerier indbefatten-de plantedrivning, hvorved også kravet til plantematerialet blev større. Et formodentlig knap fyldestgørende overblik over de tidligst indførte planter kan man få fra toldlisterne (15) og f.eks. fra planteregnskaber-ne (70) for Rosenborg-Haven.

Ønsker om nye plantearter til haver og parker og til handelskulturer gav dog fremdeles mulighed for udenlandske gartnerfirmaers direkte salg til købere herhjemme i kraft af større tilbud. Store leverancer af træer og buske kom fra planteskolefirmaet James Booth (34) (grundlagt 1800-12 i samarbejde med Casper v. Voght), Flottbek ved Altona. Ho-vedaftagerne var herregårdene. I overensstemmelse med den nye tids frihedsidealer blev herregårdshaverne anlagt efter engelsk forbillede, hvilket medførte krav om et mere nuanceret plantemateriale.

Den direkte levering fra udenlandske firmaer til private købere blev dog efterhånden afløst af handel imellem varebeslægtede firmaer, eller af specialiserede importfirmaer, som der skal gives eksempler på i den efterfølgende oversigt.

Ad B. d.

Indkaldelsen af udenlandske land- og havebrugere eller invandring af fremmede folkeelementer til Danmark har på flere måder haft afgørende indflydelse på indførsel eller forbedring af haveplanter. Til Amager indkaldte Christian II i 1516-21 hollandske familier, som bl.a. skulle forsyne København med grønsager (6). Det betydningsfulde ved deres indsats var udvalget af sorter og stammer, en bevidst vedlige-holdelse og om muligt forbedring af det forhåndenværende grønsags-materiale af Hvidkål, Gulerødder, Løg m.m., hvorved Amager-bruget viste vejen og samtidig blev grundlaget for en gradvis udvikling af frøavl; om nederlænderne på Amager se nærmere dette årsskrift bd. 3 (1973) s. 45-59. To indkaldelser fra Frankrig og Tyskland blev afgørende for Kartoffel-avlens indførelse til Danmark, 150 år efter at den omkring 1564/70 var bragt fra Syd-Amerika, sandsynligvis Co-lombia til Spanien (7). Kartoffelns første omtale er dateret til 1537 af Castellanos fra Colombia. Kartoffel-avlens spredte fra Spanien til Italien og Øst-Frankrig og kom desuden via søkapere fra Syd-Ame-rika til England ca. 1590. Landflygtige, franske huguenotter (8), som

blev bosat i Fredericia 1719/20, indførte kartoffeldyrkningen. Den anden indførsel af Kartofflen faldt sammen med J. H. E. Bernstorffs indkaldelse af tyske familier fra Westfalen i 1768 (Kartoffeltyskerne) for at opdyrke Alheden. Tyskerne lærte de danske bønder dyrkningen, hvorved interessen for Kartofflen spredtes videre fra Jylland til det øvrige land.

Ad I. 1.

Vil man antydningssvis danne sig et billede af privatpersoners andel i hjemtagning af frø og planter, har man overraskende nok et ganske godt grundlag i Botanisk Haves arbejdsbøger fra 1790 til i dag. Man kan nemlig være ret sikker på, at planteinteressen hos mange er så bred, at forbindelsen med Botanisk Have er en udvej til at fremskaffe nye planter, men ikke den eneste. Hyppigt erfarer man, at skibspersonale har formidlet frø og planter eller kendskab til tropiske frugter. Fra de tidligere danske kolonier St. Croix og Tranquebar medtog især "Captainerne", som det kan læses, frø og planter til haven eller til privat dyrkning. - Apoteker Albert H. Riise (1810-82), apoteker på St. Thomas fra 1838-70, sendte mange planter til Danmark. I det hele taget har farmaceuter ofte bidraget til udbredelse af planter herhjemme; det gælder specielt læge- og krydderurter, som også kunne bruges i egen husholdning (18). Frantz Pechel (1748-1821) anlagde en forsøgs-have med læge-, krydder- og farveplanter i 1768 og omtalte og anbefalede dyrkningen i Landhusholdningsselskabets Skrifter i 1770. Han påbegyndte dyrkning af *Rheum palmatum* i 1786 i Kongsberg, igangsat fra en plante fra Botanisk Have. I årene 1748-58 etablerede Johan K. v. Westen en tobaks-kultur på Rødegård, Fyn. To kendte farmaceuter, som dyrkede bl.a. indførte planter til eget brug, var Alfred N. Benzon (1823-84) og Ernst G. Lotze (1825-93) i Lotzes Have ved Odense, hvor der også fandtes et større væksthuse.

Botanikere har ofte ydet en betydelig indsats der naturligt falder sammen med deres arbejde (J. F. Schouw, Johan Lange sen.), men at de også privat og som en hobby har bidraget ved indførsel af nye planter til havekultur findes i hvert fald ét eksempel på, nemlig dr. F. Børgesen, som til haven i Hellebæk indførte et meget stort antal planter, ukendte for Danmark. Mest kendt er vel *Trochodendron aralioides*, oprindeligt modtaget fra Göteborgs Botaniske Have; senere lod han den formere op i D. T. Poulsens Planteskole. Også planteskoler (bl.a. Aksel Olsen) og Botanisk Have modtog mange nye arter fra ham. Med Børgesens bistand foretoges en opmåling og registrering af haven i 1946/47, publiceret i *Havekunst* (19). Efter ejerskiftet og delvis udstykning efter 1960 er plantebestanden gjort op igen (20), og på grundlag af F. Børgesens dagbog har man kunnet tidsfæste indførslen af ca. 80 *Rhododendron* (21) af oprindeligt ca. 150 plantede arter, de fleste nye herhjemme.

Hr. Seren, vores Selskabs værdige Medlem, har i sin væske Beskrivelse over Søndergaard givet os en grundig og ordentlig Fortælling over alle 3 Naturtyper, hvor han ved de Linnæiske Navne tydelig har bestemt de i hans Egn forefaldende Bæjrer; hans Arbejder i denne Del af vores Handlinger vil se, at han endnu i den Hensende med megen Løkke forfatter sine Underfølgninger, og opretter saaledes det Lab., som vi have gjort i Dr. Løckhorst (a), som efter Hr. Pontoppidans Beretning døde fra et godt Forår. Tilgædes har Hans Højærværdighed Hr. Vilkop Gunnerus faaet i det Trundhiemske Selskabs (høit Selskaber han er) Handlinger, som og i hans udelig udgivne Flora Norvegica vist, at han hvoertis mangler paa Indsigte eller Evne til at dyrke denne Guldude, som med saa mange Indsigter indtager og med saa rene og udfyldte Fortællinger belønner sine opsigtsige Effter.

§. 20.

Kosthaver ere i vore Tider flere end at de i en Hoff lade sig oprette; da ikke alle de fleste store Herrer paa deres Herregaarde eller Sommersteder have væsentlige Anlag og Indretninger, men endog maaned formaaned Kjøbmand og andre formuende Folk af Middelstanden holde Kosthaver omkring Høen, der i Pragt og Smuktet temmelig nærme sig til hine. Værstorph, Dregning, Gannee, Verckborg, Bærrøe, Frederichsdal, Cernum, kunne tiene til Exempler paa de første; Og Gienstet, Vaaehoe, Nærum med de omkringende Gaave give tilstrekkelige Prover paa det sidste Slags. Vores Frugt- og Kjøf-Kosthaver give og nu omstunder de udmærkede Lidel eller mest effter; da adskillige fornemste Herrer (b) holde saa vognrige Herregaardsmænd, og anvende saa anseelige Besøffninger paa disse Indretninger, at de med de nødvendige og beste Haver frugter paa den Tid blive forsynet, som de ere mest vore og begjærlige; De saa faldte Høegaardene, som eller ser uindtagen, som seare til deres Navn, og de fleste Stæder uden Vorterne (Nørre og Sørre i Besønderlighed) behøvs af Høegaardsmænd, som med Skjærsler, Sækeretter, Bonnet, Blomst, Arbejdet, Høretskofke og andre Kjøffensager for billige Priser betjene Høen. Den mest og mest tiltagende Blomstestift forveider ikke alene, at de fornemste Høegaardsmænd drøve og ufsalgsbede Musikker, Anemoner, Høstsinnet, Tøstner, Jonquiller,

(a) Adskillige Høeste Planter ere af ham anførte i hans Diligent. de medicament. No. veg. 1. 17.

(b) Deres Honorarliste Eccellenz af Værstorph og Gølftein Løchberg ere mig i Besønderlighed i den Høen vore bekendte.

1. C. F. Rottbøls beskrivelse af beplantningen i danske herregårdshaver i Afhandling om en Deel rare Planter . . og . . om Urtelærens Tilstand i Danmark . . i 1766 og 67. (22).

Ad I. 2.

Omkring 1700 overtages og videreføres klosterhavernes traditionelle havekulturer af herregårdene. På dette tidlige tidspunkt spiller herregårdene også en formidende rolle for udbredelsen af deres kulturer på egnen. Man skal nok skelne imellem kulturer til forsyning af herregårdshusholdningen og til plantning i haven og parken. I køkkenurt- og frugttrækulturerne sker større påvirkninger, særlig efter midten af 1700-tallet, fra Rosenborg Have (67), især hvad angår udviklingen af plantnedrivningen. Niels Juel, Tåsinge (1714-66) indførte dog selv frugttræer fra Holland. Anvendelse af nye plantearter og -sorter bliver kun langsomt aktuel i slutningen af århundredet, efterhånden som ideerne fra Den engelske Landskabshave vinder indpas og afløser Barokken og Den franske Stil. Set i større sammenhæng er Danmark påvirket af den kulturelle og politiske udvikling i Vest- og Mellem-Europa. Ca. 1760-1800 indføres løvfældende træarter fra Nord-Amerika, og omkring 1850'erne bliver nåletræer mere almindelige. Om de tidligste anvendelser af nye plantearter får man et indtryk i C. F. Rottbølls (22) og præsten Ivar Dam Justs (23) beskrivelser. Nogle af de tidligste plantninger af træer og buske fra England kendes fra Frydenlund og fra en liste fra Nysø (24) over havens plantebestand 1799 med fortegnelse over 38 forskellige træer og buske. En ny kontrolleret liste fra Nysø er opstillet af Aksel Lange i 1931. - Fra Lerchenborg kendes fortegnelser fra før og efter omlægningen i 1855, og Aksel Lange har 1935 udarbejdet en planteliste over eksisterende arter, et arbejde som udnyttedes til etikettering af træerne.

Jonquiller, Kieft, Vindroer, Spidensker, Regiller, Tuberoze &c. &c., men at vi endog paa nogle saa har have ser vore Udbredelse med adskillige smukke Kiefter (a) formerede. Trækter ere paa store Ransborg, paa Østeholm ved Høer-Næs Høen, og i det groffe Linge eller 24de Høegaard med det Høer-deel for deres Høere og Høegmælden for de Kieftende anlagde. Nøge, som tilførs forførs fast alle sine Høerfrugter, ee efter Pontoppidans (b) og Bærrens (c) Bredesbord nu ikke allene langt mindre trængende i dette Høer indførsen i Høen haver og efter Hr. Baades (d) Beretning deit Høerhaver jirede med saa mange og saa rare Bæjter, at det langt overgaar vores Høerdomine. Apothekerhaver, som forhen satredes her ved Staden, haver Hr. Cappel ved og lige over for forrige Killeend anlagt, for deraf at forførs Høspitalet og Høen med sikre og friske Urtier. Men frem for alle anførte Høer fortæner den Høerlund (e) Samling af Nord-Amerikanske Træer og Buske at erindres, som en af de største og mærkebedigste Høerbeder i Botanikken paa vor Tid; hvoften fandt tiene til et stort Høeris paa Høenskabens Tilværet hos os, og den Smag, som fra Høer til Kave har udbredt sig.

§. 21.

At store Herrerne Gnist, og Kierlighed til Høenskabene ee et af de frøstige Midler til at befordre deres Opføms og Tilværet, behøvs vel ingenføds, og mindst i denne Samling at bevises; Kjøffelige ere derfor de Høensfaber, som faar Afgang til saa formaandede Høensdere, og dobbelt ja tredobbelts kjøffelige

§ 22

(a) Mirabilis Langstors L. ee for 22 a 24 Høer siden først i vore Høer indførs; Anaryllis formosissima, her kaldet Iris frøica for første Tid siden; Kiefted Kiefted Odorata; Chicopodium scoparium, her kaldet Høerodere; ee ee heller gammel i vore Høer; Campanula, Ipocanthus Veneta, og Stemonium Tanula ee pøger; Iris variegata, Dodecatheon Morsia, Delphinium album, Allium Maly Calendula hybrida og Zinnia multicolor erindrer jeg mig ikke for de to sidste Sommer at have set.

(b) Pontoppidans Nøtes Beskrivelse sse Del 299. 290.

(c) Mænece horticultura Norvegica.

(d) Trundhiemske Samlinger 4de Del fra 392. 372. til 416.

(e) Denne Samling indet 2 Høer fra Høen ved Høstlattet Høerlund, ee ee for saa har siden fra England forførsen; Jeg har set her Litodendrum, Kalina, adskillige Sorter af Castanea, Canadus Americanus, Spøer &c.

	Plantings- Aar.	Stamme- Diameter over Jord og i Tomm en	Heide i Fod.	Krone-Dia- meter i Fod.
Acer colchicum rubrum	1846	9	21	12
— Negundo	1858	4	8	6
— — fol. variegatis	1862	3	14	10
— Pseudo-Platanus plantet før	1843	12	40	20
— — fol. purpureis	1862	6	21	6
— — fol. varieg.	1846	8	26	16
— sacharinum	1848	5	15	6
Aesculus Hippocastanum plantet før	1843	28	50	40
— lutea	1871	2	12	3
— macrostachya Busk	1848	.	5	6
— Pavia	1846	12	26	10
— rubicunda	1846	16	25	20
Ailanthus glandulosa	1867	3	12	4
Alnus cordifolia	1846	12	50	16
— — nervosa	1860	4	8	4
— incana plantet før	1843	12	40	20
— — laciniata	1862	6	19	6
— oxyacanthifolia	1846	6	20	10
Amorpha fruticosa Busk	1846	.	5	5
— Lewisii —	1850	.	4	3
Ampelopsis hederacca , Espalier og slyngende	1846	.	12	12
Aristolochia Siph. slyngende	1847	.	16	.
Aucuba japonica i flere Varieteter, Buske, som holde sig ret godt under Dækning af Grangrene	{1850 1872 1873	.	.	.
Azalea pontica i flere Varieteter i Grupper .	1879	.	2	1
Berberis thunbergii Busk	1876	1	2	1
— vulgaris med Varieteter ere Alle ryddede, for ei at forplante Brand i Sæden.				
Betula alba pendula plantet før	1843	28	50	30
— — laciniata	1871	2	10	2
— fastigiata pyramidalis	1874	2	9	1
— purpurea	1877	1	2	1
Bignonia (Catalpa) Bungeana ; blomstrer hver Sommer	1873	3	9	3
— Catalpa ; Spidserne bortfryse stedse	1861	4	6	4
— radicans ; slyngende, blomstrer aarlig	1861	3	10	10
Buxus sempervirens	1845	.	.	.
— — arborea	1846	.	.	.
— — angustifolia	1856	.	.	.
— — myrtifolia	1856	.	.	.
benyttet Alle i Kjøkkenhaven til lave Hækker.				
Calychanthus floridus ; Buske i Grupper . .	1846	3	4	4
Caprifolium aureum	1846	.	6	.
— macrophyllum	1876	.	8	.
— sempervirens } Alle slyngende	1846	.	6	.
— vulgare	1846	.	6	.
Caragana arborescens	1846	4	10	6
— pygmaea	1846	2	5	4
Castanea vesca plantet før	1843	12	26	16
— — heterophylla filipendula	1862	3	4	2

2. En side af en afhandling af C. Gantz med fortegnelse over træer og buske som siden 1843 er indført og plantet i Vallø Stiftshave (25). Nyheder er nogle af *Acer*-varieteterne, *Berberis thunbergii* og *Catalpa bungei*, sandsynligvis også *Alnus glutinosa* 'Incisa', som her kaldes *Alnus oxyacanthifolia*.

C. Gentz har i to artikler (25) beskrevet indplantning af nyindførte arter til to herregårdshaver. Fra Ålholm på Lolland anføres "1500 forskellige Arter" plantet i 1833. I artiklen fra Vallø Stiftshave, skrevet 1878, fortælles om: "Sirtræer og Sirbuske, som siden 1843 er indførte og plantede efter omlægningen af Stiftshaven", med en samlet fortegnelse over arterne, deres plantningsår og dimensioner. For den indførselshistoriske forskning er følgende citat oplysende: "Vore indenlandske Handelsgartnere vare i Begyndelsen af den nævnte tid endnu ikke tilstrækkelig forsynede med saadanne Exemplarer af Planter, som behøvedes hertil, og jeg maatte derfor henvende mig til Dhrr. James Booth & Sønner i Flottbeck, fra hvis Etablissement, på få undtagelser nær, Alt er blevet leveret, og fra hvem den nuværende Samling her i Haven aarlig er bleven forøget med nyere Plantearter for Friland".

To herregårdshaver har i særlig grad indført og plantet i større stil i væksthuse og i parkerne, nemlig Knuthenborg og Gisselfeld. I begge tilfælde skete det ved omlægning og nyanlæg under ledelse af den engelske landskabsgartner E. H. Milner. Knuthenborg park blev anlagt i 1871 og helt fornyet; Gisselfeld blev omlagt i årene 1888-98 med bevarelse af ældre partier. Beplantningerne på Gisselfeld fra begyndelsen af 1800-tallet kan føres tilbage til godsets egen planteskole Hesede (26), grundlagt 1813 som frugttræsplanteskole. Efter ansættelsen af plantør Hans Jacobsen i 1837 udvidedes plantningerne med mange sjældne planter, og af disse samme leveredes bl.a. planter til Botanisk Have. Et indtryk af Hesedes endnu bevarede bestand får man ved at læse Johan Langes opgørelse i Dendrologisk Årsskrift (27).

Ved velvilje fra Gisselfeld godsforvaltning og gartner Chr. A. Thomsen har det været muligt at gennemse plantelisterne fra 1891 (28) og fortegnelser over samtlige væksthuskulturer. Plantelisterne fra 1891 indeholder flere sjældne arter (f.eks. *Cedrela sinensis*, *Cercis canadensis*), som var ny for landet eller kun kendtes for Botanisk Have. Udvalget bærer præg af at stamme fra engelske planteskoler, og adskillige har næppe overlevet mange danske vintre. Listen præges ligeledes af englændernes forkærlighed for varieteter, ganske særligt bladfarvevariationer, som for en stor del var uprøvede herhjemme. Væksthuskulturerne på Gisselfeld har i mere end 100 år været kendt for deres mangfoldighed og kvalitet, og i den førte liste får man et godt indtryk af artsrigdommen. Der nævnes ca. 6-700 arter og sorter, bl.a. 35 *Begonia*.

På et helt specielt område, Kaktus-indsamling og -kultur, får Knuthenborg betydning i og udenfor Danmark. Greve F. M. Knuths interesse for denne plantegruppe resulterede i en meget stor samling, erhvervet bl.a. gennem indsamlingsrejser i begyndelsen af tyverne til Mexico sammen med Curt Backeberg. I to bøger (29/30) beskrives rejsen og indsamlingerne, og i en tredje bog, udgivet sammen med C. Backeberg (31), gives en generel behandling af emnet, en udførlig Kaktus-monografi. Disse nye, rige indsamlinger er førstegangs-indførsler til Danmark; men desværre gik hovedparten af den kostbare samling til

Zürich, da den skulle afvikles, især på grund af pladsmangel i Botanisk Have.

Et omfangsrigt arbejde er udført af Dansk Dendrologisk Forening siden stiftelsen i 1949 med beskrivelse og opmåling af en række herregårdshaver, gengivet i foreningens årsskrift. Forrest i dette arbejde var Kai Gram og især Johan Lange, som har skrevet de fleste ekskursionsberetninger (32).

En slags pionerarbejde blev gjort af brødrene N. E. og J. A. Hofman Bang, som i løbet af 1850'erne opførte stenhøje på Hofmansgave på Fyn og samlede stenhøjsplanter til ret omfattende kulturer (særlig aurikler) med salg for øje (33). Det blev begyndelsen til den yngste gren af gartnerkulturerne, staudgartneriet. Det første vidnesbyrd fra ca. 1810-20 om en samlet dyrkning af alpe-stenhøjsplanter i pletter har vi fra Charlottenborg-Haven.

Ad I. 3.

Handelsgartneriets udvikling er sket over et længere tidsrum, dels udspringende fra og dels sideløbende med herregårdenes gartneri- og væksthuskulturer. Herregårdene igen fik de fleste planteimpulser fra Rosenborg Have. En større fornyelse kom i begyndelsen af 1800-tallet. Påvirkningen kom fra udlandet igennem trykte plantetilbud. Det udløste forklarende fagartikler i skrifter og nyudkomne fagblade, dels oversatte artikler, dels selvstændigt forfattede. Handelsgartnerne begyndte selv at avertere i aviserne, f.eks. i Adresseavisen, og udsendte de første kataloger. Fra Frederik J. Chr. Jensens første gartneri i Korsør (senere Århus) udsendtes et katalog i 1830 med bl.a. *Begonia* og noget helt nyt, fem *Bregne*-arter. I dagbladene indsatte han tilbud på *Azalea* og *Rhododendron* og potteplanter. Et godt indtryk får man gennem studiet af *Have-Tidende* (34) udgivet i årene 1835-43. Ved generalforsamlingen i "Selskabet til Havekulturens Fremme" i 1835 bortloddede man 4000 planter, og der gengives en fortegnelse over 133 plantearter og -sorter, indkøbt i Hamburg og til dels nye for Danmark. Af nye arter eller kulturer omtales i 1835 *Yucca filamentosa* til friland og *Paeonia suffruticosa* (arborea). En artikel i samme årgang fortæller om en vellykket *Rhododendron*-kultur startet i 1831 hos Raben, Christiansholm, det nuværende Ålholm med en arts- og sortsliste.

Orkideen, "Planternes dronning", som den ofte benævnes, hører vel nærmest til den yngste storkultur under handelsgartneriet. Hornemann nævner, ud over de europæiske arter, kun 3 asiatiske i kultur i 1815, blandt dem *Cymbidium pendulum*, indført 1802. Det har været en langsom udvikling, og de fleste arter og sorter blev dyrket i Botanisk Have, senere i herregårdsgartnerierne og hos privatsamlere (38). Den første danske orkidébog, udsendt af klosterlæge R. Nielsen, rummer et repræsentativt udsnit af dyrkede arter. Et udpræget pionerarbejde udførtes af Johannes A. Chr. Waterstradt (1869-1944). I de urolige ungdomsår fra 1888-1904 rejste han i Øst-Asien og samlede

sjældne planter, især orkideer til engelske, hollandske og tyske firmaer. 1904 startede han sit eget orkidégartneri på Lyngbyvej og indførte adskillige nye sorter og arter.

Ikke uden opmærksomhed læser man i 1. årgang af *Have-Tidende*, 1835 i to oversatte artikler om dyrkning af Kaktus, og man får indtryk af en voksende interesse. Dyrkning af kaktus, såvel som alle andre sukkulenter, har lige til vore dage været underkastet modens luner. Netop nu er interessen for sukkulenter helt i top over store dele af verden. Det betyder for Danmark en betydelig import af sukkulente planter. Kaktusgartner Bent Jørgensen, Vallensbæk, har udarbejdet en liste (41) over i dag kultiverede Kaktus og andre sukkulenter og opregner 10 arter til hovedkulturen og ca. 200 arter som bikultur. Sjældnere arter er direkte importeret fra Syd-Amerika, bl.a. gennem en dansk indsamler Eddie Warras, Brasilien, som ligeledes har sendt flere nyopdagede arter til Botanisk Have.

Ad I. 4.

Planteskolen har fra den tidligste begyndelse, da den fungerede som selvforsyningsplanteskole for de kgl. haver, herregårdene og lignende haver, udviklet sig til en række specialbedrifter. I Anton Pedersens *Småskrift* nr. 7 (42) om planteskolens historie er der gjort udførlig rede for denne udvikling. Af nærværende artikels forskellige afsnit kan man også se planteskoledriftens mangfoldige berøringspunkter. Når der er tale om indførsel af planter, har denne dog stort set været begrænset til få initiativtagere, fra hvem planterne er solgt videre.

Af slægten Vothmann fra Sønderjylland har Peter Vothmann (1666-1731) anlagt Danmarks første planteskole, og han dyrkede æblesorter indført fra Tyskland; sønnen Hans P. A. Vothmann (1712-1797) videreførte og udvidede bedriften. Tredje generation fortsatte firmaet og udsendte i 1804 et "tilbud" om at levere træfrø af nordamerikanske Sorter for "at være Lysthavere af engelske Haver og Anlæg behjælpelig". Frøet fremskaffede han fra England, og han rådede da over ikke mindre end 71 arter og varieteter af nordamerikanske nåletræer. 50 år senere var det Julius A. Bentzien (1815-1882), der skrev om indførsel og plantning af udenlandske nåletræer; ligeledes slog han til lyd for anvendelsen af nye stauder og frugtsorter. - Spørgsmålet om plantning af nåletræer fremkaldte en ikke uinteressant polemik med landskabsgartnerne, især R. Rothe, som ganske bevidst undgik plantning af nåletræer, hvilket forøvrigt også gjaldt anvendelsen af nyere løvfældende arter, en indstilling der allerede mærkes i hans tidligere omtalte dagbog. En anden fremsynet gartner, Frants C. J. Frisenette (1834-1912), hjembragte fra en rejse til Edinburgh i 1853/54 *Chamaecyparis lawsoniana* til Danmark, samme år som arten var indført fra Amerika til England. De henved 100 sorter, der er beskrevet af *C. lawsoniana*, er alle efter denne tid frembragt i planteskoler i England og på kontinentet.

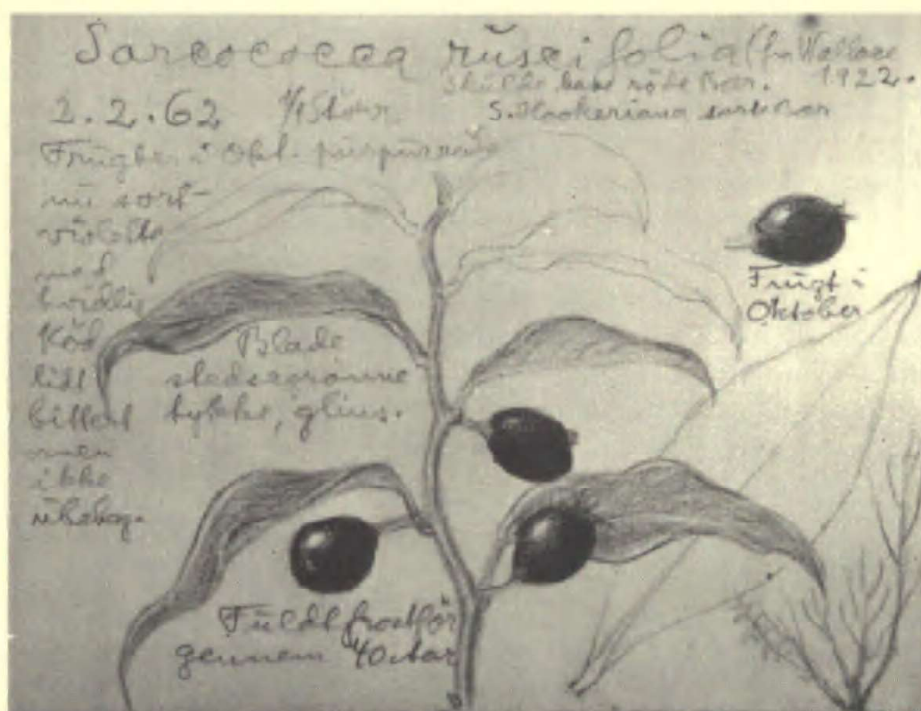
Blandt fremtrædende planteskolefirmaer, der har været særlig virksomme ved indførsel og udbredelse af nye plantearter og -sorter, er Carl J. Brostrøm (1836-1917), hvis planteskole blev grundlagt 1864 i Viborg; H. L. Mathiesen (1829-1884), grundlagt 1854 i Korsør, og Dorus Th. Poulsen (1850-1925), hvis planteskole blev grundlagt 1878 på Frederiksberg og nu fortsættes af tredje og fjerde generation. Det vigtigste grundlag for studiet af de tre nævnte planteskoler er rækken af kataloger, særlig de ældste. Beklageligvis er de fleste optegnelser og anmærkninger vedrørende udenlandske forbindelser og dateringen for indførslerne forsvundet. Formand Petersen hos Svend Poulsen på Roskildevej førte en arbejdsbog i henved 40 år, den tid han var ansat ved firmaet, men den har desværre ikke kunnet fremskaffes. Anden generation, Dines og Svend Poulsen indførte flere sjældne nåletræer (f.eks. *Picea breweriana*) og *Rhododendron* samt prydbuske og stenhøjsplanter. Udenlandske leverandører var L. Späth og H. Hesse og flere hollandske firmaer.

	1931	1932	1933	1934
<i>Thuja orientalis</i> (Concord) <small>(= U.S. China, Japan)</small>				
-- <i>conica</i>	3 Pl. U.S. China 1951	DI 7a		
-- <i>striata</i> <small>(= P. japonica)</small>	230885	DI 7a		
-- <i>plicata</i> <small>(= P. gigantea)</small>	DI 8+9	DI 16	DI 16-17	DI 13
-- <i>atrovirens</i>				
-- <i>stellata</i>				
-- <i>kanadisk</i>				
-- <i>Standishii</i>	DI 9	DI 11	DI 12	DI 13
<i>Thujaopsis dolabrata</i>	DI 10	DI 11	DI 12	DI 13
-- <i>albissima</i>	DI 9	DI 11	DI 12	DI 13
-- <i>decumbens</i>	DI 9	DI 11	DI 12	DI 13
-- <i>pendula</i>	DI 9	DI 11	DI 12	DI 13
-- <i>nana</i>	DI 9	DI 11	DI 12	DI 13
-- <i>plicata</i>	DI 9	DI 11	DI 12	DI 13
-- <i>variegata</i>				
-- <i>Standishii</i> (se <i>Thuja Stand.</i>)				

3. En side af Aksel Olsens kildeliste (47), ms. i privateje.

Næppe nogen dansk planteskole har indført så mange nye plantearter (både vedplanter og stauder) som Aksel Olsens planteskole i Kolding, grundlagt i 1917. Forbindelsen til Edinburgh's Botaniske Have, til plantesamleren E. H. M. Cox, flere udenlandske planteskoler, materiale fra J. F. Rock's indsamlinger i Kina, materiale modtaget via Botanisk Have m.m. er sammenlagt blevet registreret som over 5000 arter og sorter i en 200 sider stor arbejdsbog (47), ført fra 1925. Den repræsenterer et enestående dokument. Optegnelserne suppleres med et stort antal farvelagte, præcise tegninger med kommentarer. På et tidligt tidspunkt byttede Aksel Olsen planter med dr. Børgesen og modtog flere nyheder, bl.a. *Davidia involucrata* og *Rhododendron*-arter. Her skal nævnes nogle få af hans egne introduktioner: *Sin-arundinaria nitida*, *Kolkwitzia amabilis*, flere Rosenarter og egne tiltrækninger, f.eks. *Rosa helenae* 'Lykkefund'. Ved hjælp af hans egen planteliste skal i vedføjede Plante-Introduktions-Skema nævnes nogle af hans indførsler (side 46).

På et tidligt tidspunkt anlagde han den første danske geografiske have, som udvidedes til en større enhed "Syvdalen". I 1953 beskrev Aksel Olsen og Johan Lange plantesamlingen med plan over Syvdalen i *Dendrologisk Årsskrift* (48). I 1963 overtog Kolding Kommune Syvdalen med 10 ha af planteskolen og har derved sikret fremtiden en betydelig plantesamling med flere nyintroduktioner.

4. En af Aksel Olsens tegninger af de planter han har dyrket i sin planteskole. De allerfleste tegninger er helt eller delvis farvelagt med pastelfarver. AO's privateje.

Dyrkning af stauder er nævnt under Hofman Bang, D. T. Poulsen og Aksel Olsen. Køsters Planteskole, Brabrand udsendte 1917 (49) en staudebog med bl.a. omfattende sortsbeskrivelser inkl. Dahlia. Egentlige staudeplanteskoler, der har indført og solgt nye stauder, er Carl V. Lange, fra 1901 i Frederikssund, og N. W. Larsen nogle år senere i Tikøb. N. W. Larsen udsendte en serie meget velredigerede plantekataloger (50), men det er overfor mig blevet oplyst, at de ikke svarede helt til, hvad der fandtes under kultur, og de kunne derfor let føre til fejlslutninger m.h.t. indførsler. Det er dog uomtvisteligt, at sortimentet var meget stort, og i Bregne-samlingen må fremhæves mange nye arter og især varieteter. De fleste planter blev vist erhvervet i England.

Staudeplanteskolerne specialiseres nu, eksempelvis har E. Nørgaard i Kolding bl.a. koncentreret sig om Bregner og Frilandskaktus.

Ad I. 5.

Haveselskabernes historie er noget ældre og mere kontinuerlig end gartnerorganisationernes og havde en forløber i Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, som blev stiftet i 1769, og som fra dette tidlige tidspunkt udsendte oplysende skrifter. Det kgl. Danske Haveselskab blev stiftet 1830, Det jydsk Haveselskab blev stiftet 1873 og Østifternes Haveselskab i 1888. Sammenslutningen af de 3 selskaber skete 1899. I den lange periode har de enkelte selskaber i perioder udgivet flere tidsskrifter (Have-Tidende 1834-43), indtil det fælles tidsskrift Haven udkom fra 1901, en vidtspændende udvikling, som Johan Lange i Haven's Jubilæumsnummer 1976 (59) har gjort rede for. Johan Langes statistik om emnefordelingen i publikationerne oplyser om botanikkens svingende andel. Den er ret ofte sammenfaldende med artsbeskrivelser og omtale af nye planter. På et meget tidligt tidspunkt var Det kgl. danske Haveselskab (60) meget aktivt i formidlingen af nye plantearter og -sorter fra selskabets forskellige haver, med plantefordeling, ud salg (Georg Knipschildt (1821-1889) overtog i 1836 Haveselskabets blomsterudsalg og indførte Roser fra Italien), udstillinger med udgivelse af selskabets publikationer, indeholdende en stribe artikler om planter (J. K. Jørgensen). Fællesskriftet Haven har på samme måde ført denne linie videre. Som eksempel herpå kan vises tilbage til afsnit I. 1. (botanikere), hvor F. Børgesen på grundlag af sine erfaringer har skrevet artikler om henholdsvis nye træarter, frilandsorkideer, efterårsrocus og stenhøjsplanter i Haven.

I denne sammenhæng bør man også nævne specialisterne, som under arbejdet med et begrænset emne har samlet specialiteter, ofte nyheder de selv har skaffet fra udlandet. Nogle har givet deres viden herom videre i haveselskabets håndbøger, bl.a. Olga Nørgaard om Bregner (61), H. Ingemann Petersen om Iris (62) og V. Petersen om gamle Roser (63). V. Petersen samler og dyrker gamle Rosen-sorter og har gennem sit store arbejde udvirket genindførsel af gode, men glemte sorter.

Ad I. 6.

Oprettelse af selskaber eller foreninger med et snævert interesseområde, udløst af forkærlighed til en plantegruppe eller en bestemt slægt, er ikke af nyere dato og er undertiden ansporet af lignende sammenslutninger i udlandet. Dansk Chrysanthemum-Selskab stiftedes i 1897, og de første Orkidé-entusiaster grundlagde Dansk Orchidé-Selskab i 1909, medens det nuværende blev oprettet 1960 og udsender eget blad, Orchideen. Fra de senere år kan nævnes Nordisk Kaktus-Selskab, som blev oprettet 1965, og som siden har udsendt egen publikation, og Rhododendronkredsen fra 1964, en arbejdskreds under Dansk Dendrologisk Forening. Kredsen har udsendt en række Meddelelser. Lathyrus- og Rosenselskabet blev grundlagt i 1937 og afløstes i 1973 af Nordisk Rosenselskab.

Der kunne med god ret nævnes endnu flere sammenslutninger, men fælles for dem alle er, at de ved medlemmernes egen aktivitet, undertiden nærmest ildhu, på eget initiativ dyrker og indbyrdes udveksler et ikke ringe antal nyindførte planter, f.eks. Orkidé- eller Kaktusarter eller sorter af Chrysanthemum, Dahlia eller Roser. Nogle "nye sager" omtales eller ligefrem tilbydes i bladene, andre avlere bevarer deres som klenodier. Et par fremtrædende amatørspecialister er: G. Sydow, København, med en meget righoldig samling frilandskaktus, bl.a. med mange varieteter, Johannes Hedegaard, Kgs. Lyngby med formering og kultur af adskillige førstehåndsindførsler af Rhododendron, og Erik Aarestrup (64), Sønderjylland, der har en betydelig samling bregner, bygget op på basis af hans medlemskab af udenlandske bregneselskaber, især The American Fernsociety. Han har udgivet en bregnebog baseret på egne dyrkningserfaringer. Et medlem af Orchidé-Selskabet, H.B. Thomasen, har på rejser samlet orkideer og dyrker et stort antal i eget væksthuse, og erfaringer er nedfældet i en bog om Tropiske orkideer som hobby (65).

Ad II. 1.

Fra 1700-tallets begyndelse og første halvdel af 1800-tallet har først præster og noget senere lærere, dels på grund af lovgivningen, dels på eget initiativ bidraget til udviklingen af havebruget, ja var næsten en tid læremestre for gartnere. Nævnes kan Hans Bjerregaard (1766-1860), som ved præstegården "Hede" anlagde en 7 tdr. land stor plantage, som i årene 1826-1833 uddelte i alt 600.000 nye træer og buske til landboerne.

J. Wøldikes (1819-1887) noget videregående arbejde udstrakte sig til frembringelse af nye Æble- og Kirsebær-sorter.

Af særlig betydning blev præsten Esaias Fleischers (1732-1804) bog (66) fra 1782: Forsøg til en dansk Haugebog, som med en vis ret kunne kaldes en forløber for en lærebog og på denne tid må have påvirket mange, da den var den mest læste bog på have dyrkningens område. Både i indledningen og i kapitlerne henvises til litteratur og havebrugsforhold i Europa.

Ad II. 2.

I bogen Danmarks Havebrug og Gartneri (16) giver Clement Jensen en bred skildring af de kongelige haver, og i Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab beretter Hother Paludan særskilt om Rosenborg Kongelige Driverihave og Gartnerlærestanstalt (67). De kongelige haver udgør et bredt kulturhistorisk emne og er som sådan naturligvis behandlet fra mange synsvinkler, f.eks. Kongens Have (Rosenborg Have) (68) og Kronborg Have (69). Sidstnævnte have har fra 1400-tallet været på samme sted som nu, men underkastet skiftende udformninger efter de fremherskende havestilarter. Hvis man kunne fremskaffe mere detaljerede plantefortegnelser og indførelseslister fra de enkelte perioder, ville man kunne opstille et enestående eksempel på en kontinuerlig udvikling for Kronborg Have og Marienlyst. Ved Københavns Slot lod Christian III i 1558 indrette en urtegård, og snart følger lignende urtegårde ved de øvrige kgl. slotte med et udvalg af frugttræer, køkkenurter og nogle prydblplanter, som dyrkes et godt stykke ind i 1700-tallet med gradvis fornyelse og forøgelse af sortsantallet, og som man tildels kan finde oplysninger om i Øresundtoldkammers regnskaber.

266

botanisk Gartner Mørch, Assistent Jøllberg og Sløtsgartner Petersen havde arbejdet de fleste Stammer.

Endelig foretoges Lodtrækning over en Samling af omtrent 400 Potteplanter, hvoriblandt efterfølgende tildeels nye og her hidtil ukendte Blomsterplanter, som Hr. Jøllberg, da de af vore Høvedsgartnere til Udskillingen indsendte Planter ikke frembode tilstrækkeligt Udvalg, under sit Ephed i Hamburg havde havt den Godhed at udvalge og indhøje til Fordeling mellem de Medlemmer, som havde tegnet sig til Deltagelse i denne Lodtrækning:

h betyder haardsør Zeilands Plante. k betyder koldt Huus eller Stue og v varmt Huus eller Stue-Plante.

Aecia linifolia. Nye Holland. Kold Stue Plante. Langjerd eller anden ugødet Jord. Blomster hele Sommeren med smaa bløggule vellugtende Blomster. Sparsom Vanding om Vinteren.

pendula eller **conspicua.** St. Helena. Nedhangende Grene næsten som Graedepilen. Gule Blomster om Efteraaret. Samme Culture som **linifolia.**

melanoxydon. k.

foliosa. k.

myrtifolia. k.

vestita. k.

Anagallis grandiflora. k.

Andersonia sprengelioides. k.

Alstroemeria aurea. Peru. k. Blødsjød og sandet Kærjord. Temmelig dyb og vidt Potte. Kan ligesom de øvrige Arter af denne Slægt udplantes i frit Land om Sommeren, hvor den blomstrer fortrinligt.

Ardisia colorata. v.

Azalea ind. fl. albo. k. } Alle de indiske Azaleer adskille sig derved fra de caucasiske og amerikanske, at de beholde deres Blade om Vinteren, og at deres Blomster have 10

phoenicea. k.
pulchra. k.

267

Etoutraade, de andre bekræftes kun 5. De ere alle Stueplanter, der om Efteraaret udfolde deres endige vellugtende Blomster. Langjerd og frøggeludt Sted.

Banksia Cunninghamii. k.

Nye Holland. Langjerd eller anden let Jord.

Billardiera fusiformis. k.

Cyclamen persicum. k.

Citrus sinensis. k. Mandarin Appelsin. Vilver kun 3—4 Fod høi og frembringer hvert Aar en Mængde fede og behagelige Frugter, der have det Fortrin for de andre Dranger, at de modnes paa fem à sex Maanedre. Dens nette Vært og Bøgning gjør den særdeles likket til at dyrkes i Bærelserne, hvor den naar den bliver bekendt, snart vil fortrænge de øvrige Ceter Dranger.

myrtifolia. k.

Cactus alatus fl. albo. v.

Cereus Boydii. v.

hybridus. v.

Schottii. v.

Mallissonii. v.

} Disse Cactus ere samtlig nye og udmærkede sig ved deres fortrinlig rønlige Blomster.

Cineraria bicolor. k.

Coræa pulchella. k.

Chironia Barclayana. k. } Alle Chironierne ere endige men det er derfor forsigtigt at saae eller }
grandiflora. k. } stikke dem hvert Aar i let nærende Jord; }
de taale kun lidet Tugtighed.

Calceolaria aurantiaca.

Cleopatra.

Don Quixote.

Harlequin.

} Sydamerika. Let sandtlandet Jord. Høi Stogge. Køl Sted om Vinteren i en kold Stue, og lidet

5. Uddrag fra Have-Tidende 1835 med en liste over nyindkøbte planter fra Hamborg til bortlodning. Flere nyheder skjuler sig under navnene.

Havebrugets påvirkninger sydfra omkring 1700 er bl.a. kendt ved gartner Johan Clodius' (død 1670) virke ved slotshaven i Gottorp, hvor han blev kendt som: "en vidt berømt og forfarn Gartner, der havde indført mange nye italienske og franske Kløkkenvekster". Hans omfattende virksomhed på Gottorp har også direkte haft indflydelse på udviklingen af Rosenborg Have. Ikke mindst sidstnævnte have, dog også i samspil med de øvrige kgl. haver, har på havebrugsområdet indtaget en førerstilling i Danmark og har været en væsentlig faktor i gartnerfagets udvikling. Derfor kan det undre, ved gennemgang af forskellige beretninger og optegnelser, hvor lidt der er bevaret og nedfældet for at tidsfæste indførsler af planter. Kong Christian IV var meget planteinteressert og sendte sine urtegårdsmænd til Frankrig eller Holland for bl.a. at købe Vinstok, Fersken og Figen. Den botaniske interesse blev understreget ved ansættelsen af lægen O. Sperling fra 1638, hvorved Rosenborg Have en overgang langt overgik den gamle botaniske have ved Skidenstræde. Bygningen af orangeriet fra 1701 betød en ny æra for baljeplanterne, og udover de typiske planter Oranger, Myrter og Laurbær indførtes snart nye arter. I Europa havde man i mere end 100 år brugt baljeplanter om sommeren i haverne, og skikken førtes også til Danmark. Ivar Dam Just (23) beskriver nogle "kælne Træer og Buske i Ballier" i 1774.

I slotsregnskaberne for Rosenborg Have og Orangeri (70) fra 1741-1842 er oplysningerne om plantebestanden sparsomme, og det er påfaldende, at de samme arter af baljeplanter og andetsteds (16) nævnte "indianske Vækster", som blev anskaffet i J.C. Kriegers embedstid, kan følges 100 år frem.

I den tidligste inventaroversigt fra 1741-42 gives en samlet klassificeret højdeangivelse i fod og tommer for alle "Orange und Citronenbäume", samt for "Myrthen", og i listen over udenlandske vækster opregnes:

ROSENBURGER ORANGERI INVENTARIUM No. 1.

Unterschiedliche ausländische Gewächse

1 Spina Christi	= Pallurus spina-christi
1 Jacobea Africana	= Senecio rigidus
1 Pinus	= Pinus pinea
2 Arbor Judæ	= Cercis siliquastrum
2 Wilde Jasmin	= Philadelphus coronarius
1 Gelber Jasmin	= Jasminum fruticans
16 Laurus Alexandrinus	= Danaë racemosa
3 Fillereca	= Phillyrea angustifolia og latifolia
1 Genista Hispanica	= Genista hispanica
2 Jucca Gloriosa	= Yucca gloriosa
3 Ketmia Arabica	= Hibiscus syriacus
1 Lentiscus	= Pistacia lentiscus
1 Oliventanium	= Olea europaea
2 Ollander fl. simp.	= Nerium oleander
3 Laurus Cerasus	= Prunus laurocerasus
2 Flor Leonoris	= Leonotis leonurus
1 Laurus Americanus	= Haematoxylon campechianum

Nützlich und Land.

Nützlich für Gewässer

- 1. Spina Christi
- 1. Jacobea africana.
- 1. Linas
- 2. Arbor Juda.
- 2. Wilden Jasmin
- 1. Gelber Jasmin
- 16. Laurus Alexandrinus
- 3. Fillerca
- 1. Genista Hispanica
- 2. Yucca gloriosa
- 3. Kermes arabica
- 1. Lentiscus
- 1. Olivenbaum
- 2. Oliander fl. Simp.
- 3. Laurus Cerasus.
- 2. Flos Leonoris
- 1. Laurus Americanus

Exotica

Nützlich

- 4. Jasminum Catalonicum.
- 36. Cupres.
- 1. Aloe Americ. folio striato.
- 1. Ficoides
- 1. Hyaz. affinis afric.
- 1. Rosa Chinensis
- 1. Jasminum arabicum
- 1. Iris albus Florentina
- 4. Dattel.
- 1. Oliander fl. Pleno
- 1. Johannis Brodt
- 1 Tulipa Arbor.

Exotica

4 Jasminum Catalonicum	= Jasminum officinale
36 Cupres	= Cupressus sempervirens
1 Aloe Americ folio striato	= Agave americana fol. var.
1 Ficoides	= Ficus carica
1 Hyaz affinis afric.	= Galtonia candicans (Agapanthus africanus?)
1 Rosa Chinensis	= Hibiscus mutabilis
1 Jasminum rabaticum	= Jasminum sambac ?
1 Iris albus Florentina	= Iris florentina
4 Dattel	= Phoenix dactylifera
1 Oliander fl. Pleno	= Nerium oleander fl. pl.
1 Johannis Brodt	= Ceratonia siliqua
1 Tulipa Arbor	= Magnolia grandiflora

Udover opgørelsen af det samlede antal frugttræer inkl. Valnøddetræer igennem alle år nævnes: i 1743 "Cedrus Libonatus", i 1749 plantet "Maulbeer Espalier" (= Morbær), i 1837 drivning af "Hyacinther, Tulper, Tazet, Svibler, Helleborus samt Granat Træer", og samme år indrettes en kasse (drivkasse) til Cactus, en til Amaryllis og andre tropiske planter og en til Levkøjer, og i 1842 nævnes Syrener til drivning.

Fra 1700-tallets begyndelse og 200 år frem kan man dele de gartneriske sysler op i følgende to kategorier: 1) hoffets forsyning af frugt og grønsager og 2) anlæg og vedligeholdelse af prydhaven og parken. Prydhaverne og parkerne blev udformet efter de dominerende stilarter; hvad enten det var til hække, kant- eller solitærplantning, var plantematerialet begrænset til få europæiske arter. Selv efter indførslen af den engelske havestil (landskabshaven) arbejdede man til dels efter de æstetiske normer, der påstår at de fleste nyindførte træer føles som fremmedelementer, og en fremmedartet plantebestand er uønsket i det danske landskab.

Johannes Tholle berører i sin skildring af gartnerne ved Frederiksberg Have (71) planteindførslen og beplantningen ved Frederiksberg Haves begyndelse ca. 1685. Der gengives en stærkt medtaget og til dels ulæselig liste fra 1690-1692 over leverede planter til Prinsegårdens Have og en rekonstrueret oversigt (oversættelse) af listen. Planterne er leveret fra Lybeck og Sønderborg, mest frugttræer med sortsangivelse, desuden Laurbær, Gyvel, Buxbom og Hyacinter. Af interesse er også Peter Petersens liste over indkøbte planter til Frederiksberg Have ved dennes omlægning i 1798; heraf er kun få træer bevaret. Fra tiden ved ophøret af havens 40 års forpagtningsperiode i 1880'erne gengives en liste fra handelsgartneriet (71).

En meget betydningsfuld indsats er ydet af Chr. Fr. Schmidt (1734-1828), som var slotsgartner (72) i Frederiksberg Have fra 1775-86. Han anlagde bl.a. en planteskole til uddeling af frugttræer, og senere under embedsrejser i alle dele af monarkiet fik han oprettet frugttræplanteskoler ved slotshaverne. Tillige forsøgte han ved påvirkning af forstvæsenet (73) at indføre plantning af nåle- og løvtræer. Efter sin ansøgning om afsked fra 1786 etablerede Chr. Fr. Schmidt sig ved Haderslev og oprettede en planteskole og udsendte et katalog. Han har udgivet flere bøger, og blandt dem er af særlig betydning bogen: Forslag til nogle Forbedringer i Hauge og Træfrugt Dyrkningen samt nyttige inden- og udenlandske vilde Træers Opelskning (74), idet den indeholder en fortegnelse over planter i planteskolen på Nygaard ved Haderslev. Det er den første fortegnelse af denne art. Bogen er rig på oplysninger, og i indledningen gives en nedslående bedømmelse af kvaliteten og sortsægtheden af de træer, der leveres fra udlandet, og som yderligere forringes af vanskelige transportbetingelser. Han nævner, at af 40 modtagne pæresorter "... faldt det hele mægtige Sortiment ned til 7 Sorter ...". Efter indledningen følger en lang fortegnelse over frugtsorter, omfattende 32 Æblesorter, 21 Kirsebærsorter,

16 Blommesorter, 2 Ferskensorter, 3 Abrikossorter, og en fortegnelse over de ved Nygaard dyrkede træer og buske med flere nordamerikanske og sydeuropæiske arter. Sorter og arter er beskrevet fra et botanisk såvel som fra et nytte- og anvendelsessynspunkt.

Klasse.	Latinke Navne.	Tyske Navne.	Danske Navne	pr.	Brug og Rytte.
2. Diandria Monogynia.	† Ligustrum vulgare.	Hartriegel.	Ligustrum.	1	Til Lystbosketter, Hekker og deslige. Bøden er meget haard og kan bruges til smaaet Dreierarbejde og deslige.
	Ligustrum Itali- cum.	Italienischer Hartriegel.	Italienisk Li- gustrum.		Ligeledes.
5. Pentandria. Monogynia.	† Lonicera Pe- riclymenum.	Specklisie, Geis- blat.	Kaprisolium.	2	Til Lystbosketter, at bedække Lyst- huse og deslige med. NB. Den snoer sig med sine Ranker om Træer og ander hvorved den kan holde sig og groe i Høiden.
	† Lonicera diervilla.	Akadischer Loni- sere.	Nordameri- kansk Lonisere	1	Til Lystbosketter. NB. Den løber meget vidt ud med sine Rodder.
	Lonicera tara- rica.	Tartarischer Lo- nisere	Tartarisk Lo- nisere.		Til Lystbosketter.
5. Pentandria Monogynia.	Lycium euro- paicum.	Europaischer Bocksdoorn.	Europaisk Bocktorn.		Til Lystbosketter.
	Lycium barba- rum.	Afrikaischer Bocksdoorn.	Afrikansk Bocktorn.		Til Lystbosketter.
22. Dioecia Dodecandria.	Menispermum canadense.	Canadischer Wondsaamen.	Halvmaane- ranker.		Til Lystbosketter, at bedække Lyst- huse og deslige med. NB. At jeg har kaldet den Halvmaaneranke, er af den Aarsag at Froet ligner en Halvmaane og Træet gjør lange Ranker.
12. Hecandria. Pontagynia.	† Mespilus ger- manica.	Teutscher esba- rer Mispel.	Mispel, Nabenroo.	8	Til at bære Frugt, som undertid den finder sine Liebhabere.
	† Mespilus py- racantha.	Stachelichter, im- merer grüner Mispel.	Bestandig grøn Mispel- torn.	4	Til Lystbosketter, Hekker og i god bestyrtet Veligheden til levende Hege.
	Mespilus coto- naster.	Quittemispeln.	Biergmispel.		Til Lystbosketter.
22. Dioecia Tetrandria.	† Myrica gale.	Gemeiner Sagel	Porff.	4	Til Lystbosketter. NB. Den bru- ges af gemeen Wand sommesteder, enten med eller isteden for Humle ved Albrøgning, men skal være skadelig.

Danske

Klasse.

.. En side fra C. F. Schmidts bog Forslag til nogle Forbedringer i Hauge- og Træefrugt-Dyrkningen . . . 1793. (74).

Ved sammenligning af Rosenborg-inventarlisten fra 1741 med Sorgenfri Slothaves (75) noget mere udførlige beskrivelse og liste fra Sjællandske Rentekammer, dateret 1735, kan man fastslå en vidtgående overensstemmelse mellem de dyrkede planter i "Drifvehuset" og i "Haugen" og at planterne benævnes ens. Nye planter er: "Nux Malebaricha (= Myristica malabarica), Granatæbletræ, Rosmarintræer, Dobbelte Violer, Pommos (= Citrus grandis), Amarum Verum (Teucrium marum) og Geranicum" (= Pelargonium). Men også nok så oplysende er beplantningens sammensætning i havens forskellige kvarterer.

Den gennemførte omlægning i 1950'erne og 1960'erne af den landskabelige del af Marmorhaven i Fredensborg Slotshave skyldes ikke mindst Dronning Ingrid's store have- og blomsterinteresse, som har manifesteret sig på flere områder. Den omfattende plantning af *Rhododendron* og andre surbundsplanter samt planter til bunddække, bl.a. *Primula*, er ofte gennemført med planter, som er førstegangsintroduktioner, hvilket bl.a. også er tilfældet med orkideerne i det opførte orkidévæksthus i slotsgartneriet.

Ad II. 3.

Københavns Universitets Botaniske Have har på flere felter indenfor havebruget bidraget med indførsel og fordeling af haveplanter. Indledningsvis nævnes den internationale bytthandel med frø og planter, som der allerede berettes om af Ole Worm omkring 1620 (Carl Christensen 1924-26). Mere regelmæssige forbindelser og faste rammer for denne virksomhed kendes først fra oprettelsen af Oeders Have og Charlottenborg-Haven, og i de ældste bøger, først fra 1790 (4), kan man få et indtryk af de vigtigste udenlandske forbindelser og af de plantearter og kulturplanter, man har hjemskrevet. Det er de gamle Botaniske Haver i Tyskland (Leipzig, Göttingen, Berlin), i Holland (Amsterdam, Leiden), i Frankrig (Paris) og i England (Cambridge), der er blandt hovedforbindelserne. Et par udpluk kan nævnes: 1794 sender herr Wendland, Herrenhausen, 74 portioner frø af én- og to-årige planter og lave stauder; i 1817 sender handelsgartner Wrede, Braunschweig, et større sortiment af Rosen-sorter, og firmaet Lee & Kennedy, England, sender 1806 gentagne gange træer, buske og stauder overvejende af amerikansk oprindelse.

Nogle løsrevne notater: 1791 sender prof. Nic. L. Burmann, Leiden, adskillige løg- og knoldvækster, deriblandt *Wachendorfia*, *Protea* og *Ornithogalum arabicum*, og 1811 modtages 21 alpeplanter fra Norge og 178 alpeplanter og *Salix* fra Schweiz.

Til støtte for Botanisk Haves økonomi solgtes planter og frø og fremdrevne hollandske løg indtil 1830. Det er nærliggende at tro, at denne handel har bidraget til spredning af nye plantearter. Efter 1830 og indtil dato har haven kun praktiseret bytte, og flere nyheder har ad denne vej fået udbredelse hos private havebrugere eller hos gartnere.

For at danne sig et reelt billede af havens betydning må man erindre sig, at der altid vil være en væsentlig forskel på antallet af såede frøportioner og nye plantninger og det endelige antal, der lykkes i kultur. F. L. Holbøll håndskrev det første katalog over havens planter ca. 1797 (76), åbenbart inspireret på sin Englandsrejse af W. Aiton's (1731-93) første plantekatalog i Kew, *Hortus Kewensis* i 1789. Holbølls katalog, som skal sammenholdes med havens indgangsbøger og notater på frøopbevaringsposer, rummer vigtige oplysninger om oprindelse og data for modtagelse. En kortere oversigt over de vigtigste indførsler til frilands- og væksthuskulturer er af forfatteren til disse linjer sammenstillet i en artikel i Botanisk Haves Jubilæumsskrift (77). Kun 8 år

efter at Holbøll havde skrevet sit katalog, i 1805 og igen i 1808/9, forfattede J. W. Hornemann lister over plantebestanden i haven; disse efterfulgtes i 1815 af et trykt plantekatalog (78) med artsbeskrivelser og supplement i 1819 (79). Begge bøger er værdifulde kildeskrifter, idet Hornemann ved størsteparten af de anførte arter tilføjer indførselsåret til haven, hvilket oftest også dækker første indførsel til Danmark.

SYNGENESIA. SUPERFLUA. 825

995. GEORGINA.

1. *G. VARIABILIS*: caule nudo, fol. pinnatis. *W. E.*
— *a. purpurea.* *β. lilacina.* *γ. pallida.*
Hab. in Mexico. *℥. F. intr. 1806.*
2. *G. COCCINEA*: caule pruinoso, fol. biternatis *W. H.*
— *a. coccinea.* *β. crocea.* *γ. flava.*
Hab. in Mexico. *℥. F. intr. 1810.*

996. DYSSODIA.

1. *D. POROPHYLLUM.* *W. E.*
Hab. in Mexico. *⊙. C. intr. 1811.*

997. BOEBERA.

1. *B. CHRYSANTHEMOIDES.* *W. Sp.*
Hab. in Carol., Florid., Mexic. *⊙. D. intr. 1804.*

998. TAGETES.

1. *T. LUCIDA*: fol. simplicibus lanceolatis tenuissime serratis basi ciliatis. *W. Sp.*
Hab. in Mexico. *℥. F. intr. 1802.*
2. *T. PATULA*: fol. pinnatis: foliolis lanceolatis ciliato-serratis, pedunculis 1-floris subincrassatis, calycibus lævibus, caule patulo. *W. Sp.*
Hab. in Mexico. *⊙. D. — β. flor. dupl.*
3. *T. ERECTA*: fol. pinnatis: foliolis lanceolatis ciliato-serratis, pedunculis 1-floris ventricose incrassatis, calycibus angulatis, caule erecto. *W. Sp.*
Hab. in Mexico. *⊙. D. — Var. plures adsunt.*
4. *T. MINUTA*: fol. pinnatis: foliolis lanceolatis serratis, terminalibus subdecurrentibus, pedunculis multifloris squamosis, floribus coarctatis. *W. Sp.*
Hab. in Chili. *⊙. D. intr. 1807.*
5. *T. TENUIFOLIA*: fol. pinnatis: foliolis linearibus serratis, scriaturis inferioribus elongatis, caule

8. En side fra J. W. Hornemanns Hortus regius botanicus, 1815. Bemærk angivelserne af introduktions-data for planter i Botanisk Have ved Charlottenborg i København. De anførte årstal på denne side er også førsteindførselsår for Danmark.

På forskellige måder har Botanisk Have været med ved udbredelsen af planter, og der kan nævnes flere udstillinger, der har været afholdt i væksthuse. For gartnererhvervet gav udstillingen af hængeplanter inspiration til start af nye kulturer. Axel Lange har i et særtryk af Gartner-Tidende (80) beskrevet udstillingens arter og deres kultur og for de fleste planter skrevet om opdagelsestidspunkterne og indførsel til Danmark. - H. Nilaus Jensens specielle interesse for *Hedera*, Vedbend, blev grundlaget for en omfattende undersøgelse inkl. indsamling af materiale (81), og en artikel om variationerne i *Hedera* 'Pittsburgh' viser de krogede veje for en plante i kultur. I tyverne f.eks. kom forbedrede væksthussorter af Vedbend ('Fluffy ruffles', 'Pin Oak' o.a.) tilbage fra U.S.A. til Europa og Danmark.

"Da moden med Grønne Planter i 1930'erne kom frem, fik handelsgartnerne interesse for mange af de hidtil ret upåagtede, klatrende planter med bagvæggen i Palmehuset. Det drejede sig hovedsagelig om forskellige Araceer (*Philodendron scandens*, *P. erubescens*, *P. fenzlii* o.a., *Scindapsus aureus* m.fl.", skriver E. Floto (82). Han formidlede flere grønne planter til kultur hos gartnerne, dels fra haven, dels fra sine rejser. Han introducerede *Hibiscus*-sorterne 'Miss Betty', 'Lateritia' og 'Hawodii', desuden *Peperomia griseo-argentea* (Kew Gardens 1946), *Crossandra undulifolia* (Kew Gardens 1947, men første gang indført fra Edinburgh's Bot. Have i 1898) og *Dipladenia sanderi* (Louis van Houtte, Gent 1951). Et problem gennem tiderne, som har forvoldt vanskeligheder og forvirring, er navngivningen og det rigtige plantenaavn. Det første plantenaavn, hvorunder planten er udbredt, enten det er forkert eller er et synonym, har en hårdnakket evne til at overleve. Det gælder f.eks. *Nephtytis*, hvis rigtige navn er *Syngonium*, og *Piper nigrum*, der burde hedde *Piper betle*. Et kuriøst eksempel er den såkaldte "Prinsessevin" som blev sendt til Haven som frø i 1949 af J. P. Hjerting fra Argentina, og som i en årrække var ret udbredt i handelen. Trods store anstrengelser er det stadig ikke lykkedes at få opklaret dens rette latinske navn.

Af nyeste introduktioner, der har fået betydning, er nåletræet *Metasequoia glyptostroboides* (83), der opdagedes i Kina 1941. Som den første botaniske have modtog haven i København frø i 1947 fra Nanking. Det udsåedes straks efter modtagelsen, og frøplanter plantedes ud allerede i 1948. Frø- og stiklingemateriale er senere fordelt til private og gartnere. - Udbygningen af havens *Rhododendron*-samling (84) medførte også mange nyintroduktioner, og stiklinger er afgivet til interesserede herhjemme, i Sverige, Finland og U.S.A. - Endelig har den af J. P. Hjerting indsamlede *Polylepis australis* (85) fra 1949 i Argentina klaret sig på friland i 15 år, og den har vakt opsigt og efterspørgsel i ind- og udland.

Ad II. 4. og 5.

Indførsel af nye træarter til Danmark har på et vist tidspunkt manifesteret sig som en vekselvirkning imellem skovbrug og havebrug; og man kan med rette sige, at denne gensidighed fremdeles har betydning for arboreters og pineters arbejde. Ved J.G.v. Langens afgørende indsats for skovbruget åbnedes også andres øjne for nye træarters muligheder. I sporet af v. Langens arbejde fortsatte M.G. Schæffer (1746-1830) som plantageinspektør fra 1781-1822 i Hørsholm, og han anlagde her en planteskole, der udover levering af træer til skovbruget bidrog til udbredelse af sjældne træarter i haver og parker. Fra den tid er i Hørsholm bevaret *Carya ovata*, *Juglans nigra*, *Liriodendron tulipifera*, det ældste eksemplar af *Pinus nigra* var. *austriaca* og *Juniperus virginiana*. I fortsættelse af Schæffers planteskole (86) og af hensyn til forstundervisningen oprettedes 1799 Viborgs arboret i Charlottenlund (87). F. Günther Christensen nævner E. Viborgs forslag fra 1799, som i punkt A. bl.a. klart udtrykker ovennævnte formål, og som lige så godt kan dække formålet for de følgende arboreter: "At dyrke og opelske sådanne Træer, som endnu hidintil ikke eller stelden ere blevne forsøgte i Danmark, og om hvis Vext man derfor har enten ingen eller ogsaa liden Erfaring". De smukke hensigter blev bedre udnyttet og virkeliggjort efter anlæggelsen af Forstbotanisk Have i 1838 (88). Denne plantning rummer enestående samlinger, som i alder og udvikling er usædvanlige i Nord-Europa, bl.a. en række førsteindførsler, der nu er kendte have- eller parkplanter, og nogle, som man dårlig nok har fået øje for endnu, skønt de nok kunne fortjene det, f.eks. *Acer griseum* (1929), *Cornus nuttallii* (1953) *Cunninghamia lanceolata* (1925), *Halesia carolina* (1845), *Tsuga mertensiana* (1891), *Taxodium ascendens* (1890), *Rhododendron auriculatum* (1961) (89). Blandt andre førsteindførsler kan fremhæves: *Asimina triloba* (1912), *Picea sitchensis* (1864) og *Picrasma quassioides* (1920).

Den første større plantning af nåletræer foretoges af J. A. Bentzien (se u. I. 4.). I en bog om nåletræer (90) har han givet en generel beskrivelse heraf og anført tidspunktet for indførsel til Europa af arterne. Bogen skulle være en tilskyndelse til plantning af nåletræer, som blev udført af Carl Hansen (1848-1903), til dels for egne midler. Han indførte et meget stort antal østasiatiske nåletræer og varieteter. C. Hansen skrev om nåletræer i danske og udenlandske tidsskrifter (91). Se også Herlufsholm Pinetum (92)).

Arealets indskrænkning og de større krav, der stilledes til Forstbotanisk Have, førte til oprettelsen af Arboretet i Hørsholm i 1936/37 under ledelse af C. Syrach-Larsen. Skønt forædlingen af skovtræer er blevet en af Arboretets særlige opgaver, har man også opbygget omfattende samlinger af løv- og nåletræer, til dels geografisk ordnet. De tidligere nævnte ekspeditioner har nu leveret førstehåndsmateriale til Arboretet.

Deur de Over og Næst, forrest fra den Kongelige Botaniske Højskole
 Linnæ afgrænset Plantar, Nilsen, Lodzguisla eller Frøn, tid ad Lovsig som yffne
 de si hi Professore Viborgs indliggende Forslag Linnæ fortagne med Charlottenlund.

Stang, eller naar forlanges Linnæ afgrænset for den drødel Indværgen leveret Linnæ
 Lyngda Plantar af Frøn af Lodzguisla af Nilsen af.
 Sorbus domestica 1. Acer striatum N: 1. Acer striatum
 Amygdalus communis Lib: A. monspesulanum Ailantus glandulosa
 Celtis occidentalis Fraxinus juglandifolia ifald denne findes Plantar
 Euonymus latifolius Prunus Prunus prunifolia for denne træde Linnæ
 Pyrus falcifolia sig for os saa.
 Quercus Phellos
 Sorbus domestica

Crataegus suecica 1. 2. Pyrus intermedia Lib: B. Prunus oubra Elaeagnus angustifolia
 Pyrus intermedia for Cytisus alpinus Quercus (Cory) latifolia Liriodendron occidentale
 Prunus virginiana 2 a 3 Lodzguisla Pyrus prunifolia Prunus Prunus Prunus Prunifolia Thuya occidentalis
 2 a 3 Lodzguisla
 Betula alba laciniata Lib: C. Acer rubrum Populus alba atheniensis
 — excelsa — saccharinum — nonifera canadensis
 — papyracea Prunus Prunus Prunifolia Prunus Prunifolia Prunus Prunifolia
 Prunus Prunifolia Prunus Prunifolia Prunus Prunifolia Prunus Prunifolia

Acer latarium 1. Crataegus coccinea Lib: E. Crataegus elliptica
 Hippophae Rhamnoides 2 a 3 Lodzguisla — punctata — coccinea
 Lycium barbarum 2 a 3 Lodzguisla Nephelium lycium — punctata
 Nephelium lycium 2. Pyrus baccata
 Robinia Caragana 1 for Robinia Caragana
 Zanthoxylum armatum Lib: F.
 4 a 6 Lodzguisla
 Berberis vulgaris violacea
 1 a 2 Lodzguisla
 Arbus Crotaria 2 a 4 Lodzguisla
 — hypnium 2 a 4 Lodzguisla

N: 2 Næst, forrest for os saa det der naar ikke for os Frøn
 a. b. c.
 Avena heteromalla Phalaris phleoides Festuca elatior Cymus sibiricus
 — nuda Panicum miliaceum Bromus mollis — philedelphicus
 Hordeum hexastichon — italicum Bromus sterilis — canadensis
 — scorriton Alopecurus pratensis — giganteus — virginicus
 — vulgare caeleste Agrostis agrestis — inermis
 Triticum compositum Agrostis rubra — apper Triticum junceum
 — polonicum Phleum pratense Poa arenaria Holcus odoratus
 — spelta nigr. apert. Phleum pratense Olypa juncea — lanatus
 — hybericum ligulatus Avena elatior — flavescens
 Polygonum tabaricum — aquatica — pratensis
 Melica altissima Cymus arenarius
 Dactylis glomerata — giganteus

9. Brudstykke af brev (dateret 26. nov. 1799) fra Fr. L. Holbøll til E. Viborg med liste over de planter der kunne leveres til det nyoprettede arboret i Charlottenlund, se nærmere om dette arboret i Dansk Dendrologisk Årsskrift 1976 s. 32-44. Brevet ligger i Rigsarkivets rentekammerarkiv, pakkesager gr. 5 nr. 10 333220, arboreter og forsthaver nr. 2398.

Begge arboreter, som sorterer under Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, har kartoteker over oprindelse og indførselsdatoer, og på etiketterne er ligeledes de vigtigste data anført, hvorved man får en første information. I C. Syrach-Larsens afhandling (88) i Landbohøjskolens årsskrift i 1938 er planer for begge arboreter og en planteliste fra Forstbotanisk Have gengivet, og en fornyet plantefortegnelse med udførlige datatilføjelser er duplikeret 1955 (93). Arboretet i Hørsholm har 1976 (94) forberedt en ajourført, databehandlet udskrift fra planteregistret for den samlede plantebestand.

Et righoldigt arboret med betydning for Jylland er Forsthaven i Århus, grundlagt 1923 syd for Marselisborg Slot af N. J. Bang og fra denne tid jævnligt forsynet med nyplantninger, sidst med 3-4 arter af *Eucalyptus*. Fra den ældre bestand bemærkes *Quercus alba* og *Phellodendron lavalleyi*. Nogle arter er repræsenteret med et stort antal varieteter. Johan Lange har i årene før 1966 (95) bestemt planterne og opstillet en fortegnelse.

Flere steder i landet er der ved skovdistrikterne og forstplanteskolerne oprettet plantninger, som rummer arter, der vidner om interesse for at forsøge sig med ukendte arter. Den jyske Skovhave i Rold Skov opstod trinvis fra 1945, og plantninger af et større individantal pr. art tillader en bedre bedømmelse, end det ofte er tilfældet i arboreternes enkeltplantninger. En fører med kort (96) fortæller om oprindelige data for plantning. I indledningen gives en morsom skildring af en anden slags modstand, som plantning af fremmede nåletræer mødte. Skovrider L. F. E. Hintz plantede i årene 1892-96 på eget initiativ nye arter nåletræer på Buderupholm. Han gravede planterne op og gemte dem, hver gang overførsteren fra Århus kom på inspektion; denne ville ikke acceptere indførslen af amerikanske parktræer.

To hybrider plantet i 1968, x *Cupressocyparis leylandii* og *Thuja plicata x standishii*, kan blive værdifulde for have- og parkplantning, her afprøvet under nordjyske forhold. Der skal også kort henvises til Segen Planteskole ved Bornholms Skovdistrikt med første plantninger herhjemmer af *Kalopanax pictus*, og Julius Hansens Arboret og Planteskole fra 1880 på Bolsterbjerg. Endelig kan nævnes resterne af Arboretplantningen ved Snoghøj og Arboretet på Gammelkjøgegaard påbegyndt i 1928 (97).

I forbindelse med indførsel af nye træarter ved frø med særlig vægt på proviens må nævnes Johannes Rafn (1854-1934), som har udført et grundlæggende arbejde (98). I 1887 startede han Skovfrøkontoret, som endnu eksisterer i Børkop, og skabte grundlaget for den senere oprettede herkomstkontrol, hvorved man forsøgte at styre frømaterialelets kvalitet og egnethed for danske forhold. Det i 1973 dannede Frøkildeudvalg er en videreudvikling af de samme intentioner, hvorved indførsel af nye arter underkastes en styring. J. Rafns udsendte tilbudslister og de, der udsendes nu, f.eks. fra Frosts Planteskole, Børkop, er meget righoldige og indeholder ikke få nye eller ukendte arter for Danmark.

Af tidlige førstegangsførsler til skovbruget, som har levet en hel ubemærket tilværelse, er plantningen for 130 år siden af Korsikansk Fyr, *Pinus austriaca* var. *maritima* i Jægersprisskovene. Frøet til træerne er samlet på Korsika i 1838 af J. F. Hansen (99). Varieteten nævnes, fordi væksttypen sandsynligvis er bedre egnet til have- og parkforhold end Østrigsk Fyr.

Om hedens opdyrkning høres i 1723, men denne blev først rigtig sat i system ved Hedeselskabets virksomhed fra 1866 med omfattende planteplantninger i klit og på hede. Den mest betydningsfulde træart i hedeplantningen skulle siden blive en udbredt haveplante, Bjergfyrren. I tale og ord var A. S. Ørsted meget virksom, og i bogen fra 1869: Et Indlæg i Hedesagen (100) omtaler han i Kapitel III.: "Fremtidstræer i de jyske Hede- og Klitskove" og fremhæver Enstammet Bjergfyr eller, som han skriver, Sump- eller Krogbjergfyr og desuden også Krybende Bjergfyr eller Busk-bjergfyrren.

Truslen mod vor klodes natur, flora og fauna - d.v.s. menneskets selvskabte trussel mod dets medskabninger, har længe givet alvorlige bekymringer og har affødt mange diskussioner og advarsler. Den første internationale aftale til beskyttelse af plante- og dyrearter blev formuleret under en international konference i Nairobi i 1963. Sagen blev forhandlet videre på miljøkonferencen i Stockholm 1972, men fik sin endelige udformning på konferencen i Washington i 1973 med deltagelse af repræsentanter fra 80 lande, og der undertegnedes med bl.a. Danmark en slutprotokol bilagt en konventionstekst m.m. I beretningen fra 1973 er konventionen med diverse bilag kommenteret (104). Alle lande, der har underskrevet konventionen, forpligter sig i fremtiden til at overholde konventionens regler m.h.t. forsendelse, handel og opgravning af sjældne og truede plantearter, f.eks. orkidé- og kaktus-arter. Konventionens bestemmelser forvaltes af Statens Plante-tilsyn med henblik på de fastlagte regler for ind- og udførsel af de i konventionen nævnte plantearter.

PLANTE-INTRODUKTIONSSKEMA

for nogle udvalgte træer og buske, sammenstillet på grundlag af Alice M. Coats, historiske beskrivelser (105), en oversigt over Botanisk Haves samling af træagtige planter (106), Aksel Olsens kildeliste (47) samt Johan Langes plantenaavnordbog (101) og indførselshistoriske kartotek.¹⁾

I introduktionsskemaets sidste kolonne betegner både Bot. Have og B. H. Københavns Universitets Botaniske Have; og årstallene stammer dels fra havens protokoller dels fra Hornemanns værker fra henholdsvis 1815 og 1819 (se litt. nr. 78 og 79). De øvrige angivelser i samme kolonne med tilhørende årstal i rubrikken til venstre betegner planteskoler og lignende dyrkningssteder, fra hvis optegnelser meddelelse om tidligste dyrkning i Danmark er kommet. Et i parentes anført stednavn angiver det sted i udlandet (evt. den planteskole) hvorfra planten er kommet til Danmark. Står årstallet umiddelbart foran et forfatternavn eller et stednavn, altså i samme kolonne som navnet, er der tale om en trykt (sj. håndskrevet) bog, evt. et planteskolekatalog eller en annonce i en avis; efter de hldtl udførte undersøgelser er planten ikke tidligere omtalt i dansk litteratur, således at det anførte trykår må anses for plantens omtrentlige indførselsår.

Planteart/sort	Hjemsted	Opdagelse/beskrivelse år	Introduktion til Europa år	Introduktion til Danmark år
<i>Actinida chinensis</i>	Kina	1847 Fortune	1900 Wilson til Veitch	1927 Aksel Olsen 1947 Bot. Have (Paris)
" kolomikta	Japan	1855	1878 Maries	før 1876 Hesele
<i>Aesculus parviflora</i>	Sv.USA	1773/78 Bartram	1785 Fraser til London	1799 Burgsdorff
" pavia	"	1711	1759 Alm. kult.	1779 Fleischer, S. 1822 Statstid. 1799 Burgsdorff
<i>Amelanchier ovalis</i>	Europa	1596	1730 England	1845 Bot. Have (Genua)
" canadensis	N. Am.	1623	1746 "	før 1796 Bot. Have
<i>Aristolochia macrophylla</i>	USA	1761 Bartram	1763 "	før 1796 Bot. Have ♂
<i>Aucuba japonica</i> 'Variegata'	Japan		1783 Graeffer ♂	før 1877 Bot. Have ♀
" "	"		1861 Fortune ♀	før 1918 Lorentzen
<i>Berberis candidula</i>	Kina	1894	1904 Farges, Wilson	1925 A. Olsen (Hillier)
" gagnepainii	"		1904 Wilson	1914 Bot. Have (Dublin)
" verruculosa	"		1904 Wilson	1922 A. Olsen (Wallace)
" darwini	S. Am.	1835 Darwin	1849 Lobb	1921 A. Olsen (Barbier)
" x stenophylla	hybr.	1849 Lobb		1861 Ohlsens Enke B.H. (Colimbra)
= (B. darwini x empetrifolia)			1860 Fischer & Holmes	1877 Hørsholm
" thumbergii	Japan	1784 Thunberg	1863/83 Sheffield	B.H. (Alnarp)
" wilsonae	Kina	1903 Wilson	1910 England	1876 Ts. Havevæsen, 13.
" aggregata	"	1908 Wilson	Veitch	B.H. (Dublin)
		1867 David	"	1936 B.H. (Cluj)

<i>Buddleia davidii</i>	"	1887	Henry	1890	Vilmorin, Kew	1902	B.H. (Sternberg)
"	"	1893	Soulie	1896	Veitch		
"	"	1900	Wilson	1909	"		B.H. (Kew)
"	"	1900	"	1909	"		B.H. (Glasgow)
"	"	1875	Piaschki	1914	Farrer		B.H. (Wisley)
<i>Calycanthus floridus</i>	USA	1726	Catesby	1757	Collinson		A. Olsen (Barbier)
"	"			1831	Douglas		Bot. Have
<i>Camellia japonica</i>	Kina, Jap.	1700	Petiver	1739	James, England	1810	Ohlsens Enke
<i>Campsis radicans</i>	S.Ø. Am.			1640	England	før 1797	Bot. Have
"	Japan	1691	Kaempfer	1800	"	1805	Bot. Have
<i>Caryopteris incana</i>	Kina	1880	Przewalski	1915	Farrer		1899 Th. Jensen
"	hybr.			1933			
=(<i>C. incana</i> x <i>mongholica</i>)							
<i>Ceanothus americanus</i>	USA			1713	Compton	før 1797	Bot. Have
"	hybr.			1830	Frankrig		B.H. (Paris)
=(<i>C. americanus</i> x <i>coeruleus</i>)							
<i>Chaenomeles japonica</i>	Japan	1784	Thunberg	1869	Maule	før 1874	Wendt
<i>Clematis viticella</i>	Europa			1569	Morgan	før 1797	1700 Moth
"	Medit.			1597	Gerard	1803	Bot. Have
"	Him. Kina		1831	Amherst			1843 Kjærboilling
"	Himalaya	1900	Wilson	1903	Veitch		B.H. (Rosenborg)
"	Kina via	1836	Stebold				1861 Ohlsens Enke
"	Japan						B.H. (Würzburg)
"	Kina	1850	Fortune	1852/53	Gard, Chron.	1882	B.H. (Frankrig)
"	hybr.			1860	Jackman & Son	før 1881	Samsø Lund
"	Kina	1890	Farrer	1898	Kew	før 1926	Børgesen
"	"	1900	Wilson	1907	Veitch	1953	B.H. (Antibes)
"	"	1742	Purdom		"	1928	B.H. (Andersen, Jönköb.
<i>Colutea arborescens</i>	Europa			f. 1568	England		1736 Terpager
<i>Cornus mas</i>	S. Eur.			ca. 1551	England		1774 J.D. Just
"	N. Am.			1741	Chelsea Ph.G.	før 1797	Bot. Have
"	USA			f. 1656	Tradescant	1917	B.H. (Oslo)
"	"			1731	Catesby	1958	B.H. (USA)
"	Japan			1875			1799 Burgsdorff
<i>Cotinus coggygria</i>	S. Eur.			1656	England		1927 Forsthaven
						1797	Bot. Have
							ml. 1795 og 1811 Ålholm

Planteart/sort	Hjemsted	Opdagelse/beskrivelse år	Introduktion til Europa år	Introduktion til Danmark år
<i>Cotoneaster frigidus</i>	Himalaya	1820	1824	1853
" <i>microphyllus</i>	"	1820	1824	B.H. (Calcutta) 1840 Kamphøven 1850 Moesgaard
" <i>rotundifolius</i>	"	1820	1825	1844 B.H. (Breslau)
" <i>horizontalis</i>	Kina	f. 1824	1879	1892 B.H. (Paris)
" <i>franchetii</i>	"		1895	før 1920 Børgesen
" <i>bullatus</i>	"		1898	før 1918 Hørsholm
" <i>salticifolius</i>	"		1868	1915 B.H. (Kew)
" <i>henryanus</i>	"		1901	1946 B.H.
" <i>conspicuus</i>	Tibet		1925	1938 B.H. (Fiedler)
" x <i>watereri</i>	hybr.	1924	1928	1935 A. Olsen (Barbier)
= (<i>C. frigidus</i> x <i>henryanus</i>)				1799 Burgsdorff
<i>Cytisus hirsutus</i>	S.Ø. Eur.		1739	1802 Bot. Have ml. 1795 og 1825 Ålholm 1799 Burgsdorff
" <i>purpureus</i>	S. Eur.	1790	1792	1805 Bot. Have ml. 1795 og 1825 Ålholm
" x <i>Praecox</i>	hybr.		1867	1928 B.H. (Vilmorin)
= (<i>C. purgans</i> x <i>multiflorus</i>)				1803 Bot. Have
<i>Daboecia cantabrica</i>	V. Eur.	1700	ca. 1800	før 1797 Bot. Have
<i>Daphne cneorum</i>	Alperne		f. 1739	1949 B.H. (Anderson)
" <i>retusa</i>	Kina	1901	1901	A. Olsen
" <i>burkwoodii</i>	hybr.		1935	(Martin Thomson)
= (<i>C. caucasica</i> x <i>cneorum</i>)				1842 Bot. Have
<i>Deutzia scabra</i>	Kina	1712	1822	før 1886 (Hørsholm)
" " <i>fl. pl.</i>		1861	1867	1905 D.T. Poulsen
" " 'Pride of Rochester'			f. 1881	J.E. Ohlsen 1851 Moesgaard
" <i>gracilis</i>	Japan		ca. 1840	1947 B.H. (Göteborg)
" <i>purpuracens</i>	Kina	f. 1888		1925 A. Olsen (Wallace)
" x <i>rosea</i>	hybr.		ca. 1896	1916 B.H. (Kew)
= (<i>D. gracilis</i> x <i>purpuracens</i>)				1923 A. Olsen (Wallace)
" <i>vilmorinae</i>	Kina	1897		
" <i>discolor</i>	"	1901		

Planteart/sort	Hjemsted	Opdagelse/beskrivelse år	Introduktion til Europa år	Introduktion til Danmark år
<i>Hypericum patulum</i>	Kina	1862 Oldham	Kew	1872 B.H. (Göttingen) 1895 Bredsted
" " <i>v. henryi</i>	"	1898 Henry	Kew	1924 A. Olsen (Wallace)
<i>Hypericum x moserianum</i>	hybr.		Moser	før 1921 Løve
" = (<i>H. patulum x calycinum</i>)				Lange, Frederikss. før 1843 Flindt
<i>Jasminum nudiflorum</i>	Kina	1831 Runge	Fortune	1855 Liste Selsk. Havedyrk. Fremme
<i>Kalmia latifolia</i>	N. Am.	1726 Catesby	Collinson	1799 Bot. Have
" <i>angustifolia</i>	"		"	før 1797 ml. 1795 og 1825 Ålholm Bot. Have
<i>Kerria japonica</i>	Japan	1712 Kaempfer	1835	1842 B.H. (Kellermann)
" " <i>fl. pl.</i>		1805 Kerr		1851 Kamphøvene
<i>Kolkwitzia amnabilis</i>	Kina	1901 Giraldi	1910	1927 A. Olsen (Vilmorin)
<i>Ligustrum ovalifolium</i>	Japan		1842	før 1852 Hesele
<i>Lonicera japonica</i>	"	1806 Kerr		1886 B.H. (Palermo)
" " <i>v. aureo-reticulata</i>	"	1860 Fortune		ca. 1865 Harries
" <i>tragophylla</i>	Kina	1900 Wilson		1925 A. Olsen (Wallace)
" <i>x tellmanniana</i>	hybr.		1920	1922 B.H. (Zennon & Co.)
= (<i>L. tragophylla x semperviv.</i>)				før 1946 Holbæk plt. sk.
" <i>standishii</i>	Kina	1845 Fortune		1931 Bot. Have (Øst)
" <i>tatarica</i>	S. Rusl.			før 1797 Bot. Have
" <i>nitida</i>	M. Asien			1925 B.H. (Sternberg)
<i>Magnolia denudata</i>	Kina	1908 Wilson		1861 Ohlsens Enke
" <i>liliflora</i>	"	1780 Banks		1840 Kamphøvene
" <i>x soulangeana</i>	Kina, Jap.	1790 Thunberg		1861 Ohlsens Enke
" = (<i>M. denudata x liliflora</i>)	hybr.		1826	1865 Harries
" <i>salicifolia</i>	Japan	1892 Bodin		1872 LBH-protokol
" <i>stellata</i>	"	1862 Arnold, USA	1906	Landbohøjskolen.
" <i>kobus</i>	"		1878	1899 Th. Jensen
" <i>steboldii</i>	"		1865	B.H. (Børgesen)
" <i>wilsonii</i>	Kina		1865	1902 Havebrugs Leks. Børgesen
<i>Mahonia aquifolium</i>	"		1908	1955 B.H. (Kornik)
" <i>bealii</i>	N. am.		1825/27	B.H. (Kew)
	Kina	1848 Fortune	1850	1843 Kjærbølling
				1873 B.H. (Orleans)

<i>Osmanthus ilicifolius</i>	Kina	1771	England	før 1848	Bot. Have
<i>Paeonia suffruticosa</i>	"	1789/94	Kew	1835	Annal Hauged.
" <i>lutea</i>	"	1886	Paris B.H.	1907	B.H. (Warley)
" <i>delavayi</i>	"	1908	"	1916	B.H. (Warley)
" x <i>lemoinei</i>	hybr.	1909	Lemoine	1954	B.H. (Roug)
= (<i>P. lutea</i> x <i>suffruticosa</i>)	N. Am.	f. 1629	England	før 1797	Bot. Have
<i>Parthenocissus quinquefolia</i>	Japan	1868	Veitch	1868	Da. Haugetid.
" <i>tricuspidata</i>	S. Am.	1622	Edinburgh	1745	Luxdorph
<i>Passiflora coerulea</i>	"	1828	Anderson	før 1797	Bot. Have
<i>Pernettya mucronata</i>	S. Eur.	1562	Busbecq	1648	Paulli
<i>Philadelphus coronarius</i>	N. Am.	1800	medt. fra Tyrkiet m. Syringa	1741	Rosenborg
" <i>pubescens</i>	"	1811	"	før 1854	Hesede
" <i>grandiflorus</i>	"	1883	Sargent	1806	Bot. Have
" <i>microphyllus</i>	"	1884	Lemoine	1909	Bot. H. (Alnarp)
" x <i>lemoinei</i>	hybr.	1823	England til	1909	Bot. H. (Alnarp)
= (<i>P. microphyllus</i> x <i>coronarius</i>)	N.Ø. Tyrk.	1890	Loddiges	1960	Toubøl (Hillier)
<i>Phillyrea vilmorintana</i>	Jap. Kina	1890	England	1960	Toubøl (Hillier)
<i>Phyllostachys nigra</i>	Japan	1928	Burkwood &	1943	Bot. H. (Ruys)
" <i>henonis</i>	hybr.	1800	Skipwith	1961	A. Olsen (Ruys)
<i>Osmarea x burkwoodii</i>	N. Am.	1870	England	før 1927	A. Olsen
= (<i>Phillyrea</i> x <i>Osmanthus</i>)	Japan	1870	"	før 1890	Forsthaven
<i>Pteris floribunda</i>	Bokhara	1886	Kew	1885	B.H. (Petersborg- Turkestan)
" <i>japonica</i>	Japan	1850	Fortune	1900	B.H. (Florens)
<i>Polygonum baldschuanicum</i>	N. temp.	1700	England	før 1797	1775 Schaar
<i>Poncirus trifoliata</i>	Egne	ca. 1683	alm. i kultur	Bot. Have	1793 C.F. Schmidt
<i>Potentilla fruticosa</i>	S. Rusl.	1916	Sutherland	ml. 1795 og 1811	Ålholm
<i>Prunus tenella</i>	Japan	1784	Kew fra	1947	B.H. (Ruys)
" <i>incisa</i>	Kina	1855	Arnold	1799	Burgsdorff
" <i>triloba</i>	S.Ø. Eur., Li. As.	1546/50	Veitch	1834	Hempel
" <i>laurocerasus</i>	Japan	1576	England	1741	Rosenborg
<i>Pseudosasa japonica</i>	S. Eur.	1850	England	før 1882	Hesede
<i>Pyracantha coccinea</i>	"	1597/ 1629	Lalander	før 1797	Bot. Have
" " <i>'Lalandii'</i>	"	1874	Anger	1938	A. Olsen (Ruys)

Planteart/sort	Hjemsted	Opdagelse/beskrivelse år	Introduktion til Europa år	Introduktion til Danmark år
Rhododendron ferrugineum	Eur.	1583	1656	1806 Bot. Have
" hirsutum	"	1583	1739	1806 Bot. Have
" ponticum	Eur. L.I. As.	1700/02	1763	m.l. 1795 og 1825 Ålholm Bot. Have
" catawbiense	N. Am.	1799	1809	1835 Have-Tid. 1834 Ålholm
" 'Altaclarensis'	hybr.			
= (R. arboreum x (catawbiense x ponticum))				
Rhododendron fortunei	Kina	1855	1826	1831 Ålholm (Booth)
" x praecox	hybr.			
= (R. ciliatum x dauricum)				
" viscosum	N. Am.	1691	1734	før 1944 A. Olsen
" calendulaceum	"	1734	1812	før 1966 Bollerup
" luteum	L.I. As.	1792	1793	1799 Burgsdorff 1835 Have-Tid. 1834 Ålholm 1835 Have-Tid. 1834 Ålholm
" hybr. 'Genter-Azaleer'	hybr.			
" molle	Japan	1824	1861	1871 Landbohøjskolen
" hybr. 'Mollis-Azaleer'	hybr.			
" simsii	Kina		1860/ 1900	1864 B.H. (Petersborg, Jap.) 1869 Landbohøjskolen
" obtusum v. klustanum	Japan	1844	1808	?
Rhus typhina	N. Am.		1917	1931 Bot. H. (Keessen & Z.)
Ribes sanguineum	N. Am.	1793	1629	1793 C.F. Schmidt 1840 Kamphøven m.l. 1795 og 1825 Ålholm
" aureum	"	1804/06	1825	1841 J.P. Hansen m.l. 1795 og 1825 Ålholm
Robinia hispida	"		1741	Bot. Have
" pseudoacacia	"		1635	1736 Terpager (Ribe) 1779 Fleischer, S.
Romneya coulteri	Calif.	1831	1875	Bot. Have
Rubus odoratus	N. Am.	1700	1730	1793 C.F. Schmidt
" delictosus	"	1820	1870	1876 Bot. H. (Paris)
" phoenicolasius	Japan	1864	1876	1871 Bot. H. (Paris) 1878 Thott 718
Ruscus aculeatus	V. Eur.		1659	Bot. Have
Sambucus canadensis	N. Am.		1761	før 1797 (1619 Apotheker Taxt) Bot. Have

Planteart/sort	Hjemsted	Opdagelse/beskrivelse år	Introduktion til Europa år	Introduktion til Danmark år
<i>Syringa emodi</i>	Himalaya	1840	Royle	1853 B.H. (Hesede) 1861 Ohlsens Enke 1893 Løve
" villosa	Kina	1879/82	Bretschneider	før 1946 A. Olsen
" julianae	"		Wilson	1923 Bot. Have
" reflexa	"		"	1934 Bot. H. (Berlin)
" sweginzowii	"		"	1918 Bot. H. (Kew)
" tomentella	"		"	1946 Bot. H. (New York)
" velutina	Kina, Korea		"	1924 B.H. (Göteborg)
" wolffi	Manch., Korea		"	1946 B.H. (A. Olsen/Rock)
" microphylla	Kina	1910	Purdom	1947 B.H. (Göteborg)
" x prestoniae	hybr.		Preston Ottawa	1861 Ohlsens Enke
= (S. villosa x reflexa)	S.Ø. Eur.	1821		
<i>Tamarix tetrandra</i>	"	(1883)	England	før 1797 Bot. Have
" pentandra (usikkert navn)	"			1902 Have Leks.
<i>Viburnum tomentosum</i>	Japan	1865		B.H. (Alnarp)
" " v. marlesii	"	1879	Veitch	før 1920 Hørsholm
" carlesii	Korea	1883/85	Carles	1914/15 B.H. (Anderson/Farr.)
" fragrans	Kina		Purdom	før 1938 Holbæk Plt.sk.
" x burkwoodii	hybr.		Burkwood & Skipwith	1937 A. Olsen (Ruys)
= (V. carlesii x uttle)	"		Veitch	1928 B.H. (Arnold/Rock)
" betulifolium	Kina	1901	Wilson	1532 Chr. Pedersen
<i>Vitex agnus-castus</i>	Medit.		England	1922 B.H. (Vilmorin)
<i>Vitis davidii</i>	Kina	1784	Thunberg	før 1903 Lange, Frederikssund
" colnetiae	Japan	1875	Colnet	1840 Kamphøven Havedyrkn.selskabet
<i>Weigela florida</i>	Kina	1845	Fortune	før 1849 1871 Lange
" floribunda	Japan			1839 Have-Tid.
<i>Wisteria sinensis</i>	Kina	1723	Parennin	1926 Erstad-Jørgensen
" floribunda	Japan	1830	Siebold	1951 B.H. (Vilmorin)
<i>Yucca filamentosa</i>	N. Am.	1597	Gerard	1797 Bot. Have
" gloriosa	S. USA	1550		1736 Terpager Rosenborg

Note 1. Kilderne til introduktionsskemaet er, som det fremgår af det anførte, for en meget væsentlig del interne bogføringslister, håndskrevne notater og lignende vanskeligt tilgængelige papirer på forskellige institutioner. For trykte bøger vedkommende vil man i reglen kunne finde frem til nærmere data ved hjælp af litteraturlisten i Ordbog over Danmarks Planteavne, bd. 3. Her mangler dog planteskole- og frøkataloger, f.eks. Ohlsens Enkes katalog fra 1861, Brostrøms katalog fra 1898 o.s.v.

Litteratur og Kildemateriale

Kun ved udenlandske værker er bogforlag anført

1. Mägdefrau, Karl, 1973: *Geschichte der Botanik*, Gustav Fischer, Stuttgart.
2. Rothe, Rudolph, 1828: *Udtog af en Dagbog*, Kjøbenhavn.
3. Cox, E. H. M., 1945: *Plant Hunting in China, A History of Botanical Exploration in China and the Tibetan Marches*, Oldbourne, London; henvisning til:
Robert Fortune, 1847: *Three Years Wandering in the northern Provinces of China*.
Robert Fortune, 1852: *A Journey to the Tea Countries of China*.
Robert Fortune, 1857: *A Residence Among the Chinese*.
Robert Fortune, 1863: *Yedo and Peking*.
4. Universitetets Botaniske Have, Kjøbenhavn, fra 1790 og 1797: *Liste over modtagne frø og planter*.
5. Dix, J. F. Ch. & M. H. Hoog, 1974: *Koninklijke Algemene Vereeniging voor Bloem-vollencultuur. De veredeling van Tulpen, Narcissen en Irissen*, Hillegom.
6. Tholle, Johannes, 1927: *Danske Gartnere*, Kjøbenhavn.
7. Hjerting, J. P., 1957: *Kartoflen i fortid og nutid*, *Horticultura*, 11. årg., 155-160.
8. Kyrre, Hans, 1913: *Kartoflens Krønike*, Kjøbenhavn.
9. Maule, Anne Fox, 1974: *Danish Botanical Expeditions and Collections in Foreign Continents*. *Bot. Tidsskrift*, 69. bd., 165-204.
10. Fotsch, Karl Albert (medarbejder bl.a. Axel Lange), 1933: *Die Begonien*, Eugen Ulmer, Stuttgart.
11. Schlätzer, Georg, 1976: *Nogle sydamerikanske Nothofagus*. *Dansk Skovforenings Tidsskrift*, LXI, 35-70.
12. Ødum, Søren, 1968: *Oversigt over indsamlede arter, samt forekomst i både østlige og vestlige N. Amerika*, dupl., Hørsholm Arboret.
13. Søndergaard, P. & H. Vedel, 1975: *Oversigt over indsamlinger fra frøindsamlings-ekspedition til New Zealand, 1974/75*, dupl., *Bot. Inst., Landbohøjskolen*.
14. Hjerting, J. P., B. Søgaard & S. Ødum, 1976: *Seed List, Seeds from the Southernmost Andes Mts., Patagonia and Tierra del Fuego*, dupl., Hørsholm Arboret.
15. Øresundstoldregnskaber, Rigsarkivet, Kjøbenhavn.
- 15a. Lange, Johan, 1871: *Fortegnelse over de i Veterinær- og Landbohøjskolens Have og i Forsthaven i Charlottenlund dyrkede Frilands-Træer og Buske*. Kjøbenhavn.
16. Bruun, Svend & Axel Lange, 1920: *Danmarks Havebrug og Gartneri til Året 1919*, Kjøbenhavn.
17. *Nordisk Illustreret Havebrugsleksikon, 1945-48*, red. af Anton Pedersen, 3 bd., Kjøbenhavn.
18. Lind, J., 1915: *Botaniserende Farmaceuter*, *Farmaceutisk Tidende*, Kjøbenhavn.
19. Erstad, Troels & Conrad Nellesmann, 1947: *Dr. phil. F. Børgesens Have i Hellebæk*, *Havekunst* 28, 1-28.
20. Olsen, Olaf, 1968: *Dr. Børgesens Have, Haven*, s. 348-53 og 380-87, ill.
21. Olsen, Olaf, 1970: *Rhododendron i dr. Børgesens Have, Rhododendronkredsen*, *Meddelelse nr. 4*.
22. Rottbøll, C. F., 1970: *Rare Planter og Urtelærens Tilstand i Danmark 1766-67*, *Videnskabernes Selskabs Skrifter* 10 D., 420-421.
23. Just, Ivar Dam, 1774: *Anvisning til Havevæsenet, Om Stauder, Løg- og Knoldvækster, Sommervækster samt nogle kælte Træer og Buske i Baller, Viborg*.
24. *Danske Herregårdshaver, 1930-1939*: Udgivet af Det kgl. danske Haveselskab, Kjøbenhavn.
25. Gentz, C., 1849: *Aalholms eller Christiansholms Have på Lolland*, *Dansk Hauge-tidende*, 93-94.
Gentz, C., 1878: *Sirtræer og Sirbuske som siden 1843 er indførte og plantede i Vallø Stiftshave. Bidrag til Kundskab om de med Angivelse i tabellarisk Sammenstilling i Tiden siden 1843, på hvilken de bleve plantede på Blivestedet, samt deres nuværende Størrelse*, *Tidsskrift for Havevæsen*, bd. 13, Kjøbenhavn, 134-144.

26. Kindt, S. & Johan Lange, 1949: Træer og Buske i Hesede Planteskole, København.
27. Lange, Johan, 1965: Hesede Planteskole, Dansk Dendrologisk Årsskrift, bd. 2 II, København.
28. Gissselfeld Godsforvaltning, 1891: Planteskolens originale plantelister over samtlige træer, buske og stauder.
29. Knuth-Knuthenborg, F. M., 1928: Kaktusbogen, København.
30. Knuth-Knuthenborg, F. M., 1930: Den Nye Kaktusbog, København.
31. Backeberg, Kurt & F. M. Knuth, 1935: Kaktus-ABC, København.
32. Dansk Dendrologisk Årsskrift; bd. 1, I, 1950, Gjorslev og Nysø, 87-93, bd. 1, II, 1953, Vallø 177-178, Hindsgavl, 179-182, Dronninggård 187-188, bd. 1, III, 1955, Krogerup have, Herlufsholm, Krenkerup og Knuthenborg 285-292, Langesø 300-301, Hesede og Gissselfeld 302-303. Bd. 1, IV, 1957, Bregentved 496-500, Svenstrup, Fuglsang og Ålholm, 506-522, bd. 2, II, 1965, Gissselfeld Have og Hesede Planteskole, Gyldensten, Erholm og Hofmangave, 285-296, Ordrupgaard og Fuglsang, 306-310, bd. 2, III, Marienborg, Møn, 425-428, Egeskov, Arreskov, Gjorslev, 433-440, bd. 3, I, 1968, Augustenborg og Glücksburg, 81-82, Sophienholm og Marienborg, 84-91, bd. 3, II, Stensbygård, 165-179, Brattingsborg, Samsø, 185-187, Nysø, Bækkeskov, 192-194, Palsgård, Stensballegård, Bygholm, 195-198, Rosenvold, 200-202, Katstrup, Selchausdal, Nørager, 204-210, bd. 3, III, Hesede og Bregentved, 321-323, bd. IV, 1, Krenkerup, 71-86, Frijsenborg, 86-90, Søholt, Kristianssæde, Pederstrup, Frederiksdal, Skovsgård, Tranekær, 108-114, bd. IV, 2, Sophienholm og Marienborg, 55-56.
33. Hofman Bang, J. A., 1859: Nogle Ord om Steenpartiernes Anlæg (med almen beskriv. af stenhøjspil.), København.
34. Have-Tidende, 1835-43: Udgivet af Selskabet til Haveculturens Fremme, København.
 Have-Tidende, 1836: s. 24, J. G. Booth & Söhne's Plante-Catalog for 1836. Fortegnelse over de Træer, Buske og Frugtsorter, perennerende Planter etc. som kunne udholde vore Vintre i Friland, er udkommen og at erholde i Commission hos C. A. Reitzel, med efterfølgende uddrag.
 Have-Tidende, 1836: s. 72, Uddrag af den i år af J. G. Booth & Cp. i Hamborg udgivne Fortegnelse over Frø etc.
 Have-Tidende, 1839: s. 67, Uddrag af Booth's Frøcatalog for 1839, Adskillige nye Kjøkkenurter.
 Have-Tidende, 1839: s. 289, John Booth, Beskrivelse af nogle hårdføre Arter af Slægten Magnolia.
 Have-Tidende, 1839: s. 462, John Booth, Beskrivelse af Hybr. imellem Rhododendron arboreum hybridum x catawbiense og maximum album.
 Have-Tidende, 1840: s. 76, Uddrag af Booth's Frøcatalog for 1840. Kjøkkenurter m.m.
 Have-Tidende, 1840: s. 82, Verzeichniss der Bäume, Gesträucher, Stauden, Topfpflanzen etc. von James Booth & Söhne, Eichenthümer der Flottbecker Baumschule 1840.
 Have-Tidende, 1842: s. 78, Booth's Plantecatalog og Frøcatalog 1842.
38. Nielsen, R., 1895: Tropiske Orchideer og deres Dyrkning, København.
41. Jørgensen, Bent, 1976: Kaktusgartneriets kulturliste fra gartneriet i Vallensbæk.
42. Pedersen, Anton, 1974: Træk af dansk planteskoledrifts historie, småskrift nr. 7, eget forlag, København.
47. Olsen, Aksel, 1925-75: Ajourført Kildeliste over Indførelser til Planteskolen (opr. Forrådsliste), ms. i privateje, Kolding.
48. Olsen, Aksel & Johan Lange, 1953: Den geografiske Have "Syvdalen". Dansk Dendrologisk Årsskrift, Bd. 1 II, København.
49. Køster, Fridlev, 1917: Køsters Staudebog, København.
50. Larsen, N. W., 1918: Bregner og Orchideer for Friland.
 Larsen, N. W., 1918: Erica, Rhododendron og andre lyngagtige Planter.
 Larsen, N. W., 1919/20: Aakander og japanske Iris.

- Larsen, N. W., 1919/20: Stauder, Vandplanter og Sirgræsser.
59. Lange, Johan, 1976: Haveblade i Danmark, Haven, 76. årg., 17-31.
 60. Beretning, 1884: Det Kongelige Danske Haveselskab over Anlægget af Selskabets nye Have i Årene 1883-84, København.
 61. Nørgaard, Olga, 1970: Bregner i Haven, Særtryk Nr. 5 af Haven, Aabyhøj.
 62. Ingeman Petersen, H., 1970: Iris Regnbuens Blomst, Aarhus.
 63. Petersen, V., 1968: Gamle roser i nye haver, Aarhus.
 64. Aarestrup, Erik, 1968: Bregner, København.
 65. Thomasen, H. B., 1972: Orkideer, Tropiske orkideer som hobby, Christiansfeld.
 66. Fleischer, Esaias, 1782: Forsøg til en dansk Haugebog, København.
 67. Paludan, Hother, 1972: Rosenborg kongelige driverihave og gartnerlæreanstalt. Fra Kvangård til Humlekule, årg. 2, 11-28.
 68. Nystrøm, Ejler, 1938: Kongens Have, Hovedstadens ældste Parkanlæg. København.
 69. Pedersen, Laurits, 1920: Kronborg Have, Marienlyst. København. (Med omfattende kildehenvisninger).
 70. Rosenborg Slots Have og Orangeri Regnskaber for Inventaret: 1741-99 og 1800-42, arkivalier i Rigsarkivet, København.
 71. Tholle, Johannes, 1956 og 1958: Gartnerne ved Frederiksberg Have, Frederiksberg gennem Tiderne VI, 99-180 og VII 5-56. (Med omfattende kildehenvisninger). Liste over rejsepas for gartnere på uddannelsesrejser 1701-1730; s. 121-123.
 72. Pedersen, Anton, 1969: Generalhaveinspektør Christian Frantz Schmidt, dupl. 2 s.
 73. Nielsen, P. Chr., 1969: Christian Frantz Schmidt og Skovbruget, dupl. 2 s.
 74. Schmidt, C. F., 1793: Forslag til nogle Forbedringer i Hauge og Træfrugt-Dyrkningen samt nyttige inden- og udenlandske vilde Træers Opelskning, Haderslev.
 75. Tholle, Johannes, 1957: Om Haven og Gartnerne ved Sorgenfri Slot i Kongens Lyngby. Historiske Meddelelser om København, 4. rk., V. bd., 179-232.
 76. Olsen, Olaf, 1974: Determination of Plants in the Botanical Garden. Bot. Tidsskrift, 69. bd. 130-150.
 77. Olsen, Olaf, 1974: The Collections of Plants in the Botanical Garden. Bot. Tidsskrift, 69. bd., 151-166.
 78. Hornemann, J. W., 1815: Hortus regius botanicus hafniensis, København.
 79. Hornemann, J. W., 1819: Supplementum Horti Botanici Hafniensis, København.
 80. Lange, Axel, 1917: Hængeplanter, Gartner-Tidende, s. 177-96, København.
 81. Jensen, H. Nilaus, 1948: Hedera helix var. Pittsburgh og dens Variationer, Gartner-Tidende, s. 203-05.
 82. Floto, E., 1976: Skriftlig meddelelse om Grønne Planter og andre planter fra Bot. Have, udvalgt til gartnerkultur, ms. i privateje.
 83. Floto, E., 1959: *Metasequoia glyptostroboides*. Gartner-Tidende, s. 63-64.
 84. Olsen, Olaf, 1971: Omtale af nogle i Bot. Have nye *Rhododendron*-arter i blomst. *Rhododendron*-kredsen, Meddelelse nr. 5.
 85. Olsen, Olaf, 1976: *Polylepis australis* Bitter - en ny hårdfør vedplante for Danmark. Dansk Dendrologisk Årsskrift, bd. IV, 3, 21-31.
 86. Rosted, H. C., 1962: Den gamle planteskole, Hørsholm planteskole gennem 175 år.
 87. Christensen, F. Günther, 1976: Viborgs Arboret i Charlottenlund, Historiske brudstykker. Dansk Dendrologisk Årsskrift, bd. IV, 3, 32-45.
 88. Larsen, C. Syrach, 1938: Arboretet og Forstbotanisk Have. Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, årsskrift 1938, 29-82, København.
 89. Hedegaard, Johannes, 1972: *Rhododendron auriculatum* Hemsl. i Forstbotanisk Have, Charlottenlund. *Rhododendron*-kredsen, Meddelelse nr. 6.
 90. Bentzien, J. A., 1862: Gran-, Fyr- og andre Naaetræer med en Beskrivelse af alle bekendte Arter og Afarter, København.
 91. Hansen, Carl, 1892: *Pinetum Danicum*, Conifers collected and observed, Spottiswoode & Co., London.
 92. Paludan, Fr., 1957: Herlufsholm *Pinetum* 1890-1955. Dansk Dendrologisk Årsskrift bd. 1, IV, 453-479.
 93. Plantefortegnelse, 1955: Forstbotanisk Have, Charlottenlund, Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, dupl.

94. Udskrift fra Planteregistret, 1976: Arboretet i Hørsholm, Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole.
95. Lange, Johan, 1966: Forsthaven, Århus. Dansk Dendrologisk Årsskrift bd. 3, 1-68.
96. Hvass, Jens, 1970: Den jyske Skovhave på Buderupholm Statsskovdistrikt, Valby.
97. Nielsen, P. Chr. & Egon Larsen, 1955: Arboretet på Gammelkjøgegaard. Dansk Dendrologisk Årsskrift, bd. 1, III, 258-269.
98. Rafn, Johannes, 1888-1956: Arkiveret Materiale, Arboretet i Hørsholm.
99. Oppermann, A., 1923-24: Korsikansk Fyr i Danmark. Det forstlige Forsøgsvæsen i Danmark, København, bd. 7, 393-419.
100. Ørsted, A. S., 1869: Et Indlæg i Hedesagen, København.
101. Lange, Johan, 1959-61: Ordbog over Danmarks Plantenavne, 3 bd., København.
104. Beretning ved Konferencen i Washington februar-marts 1973 før afsluttelse af en konvention om international handel med arter af vilde dyr og planter, truet med udryddelse, 1973. Udenrigsministeriet.
105. Coates, Alice M., 1936: Garden Shrubs and their Histories. Vista Books, London.
106. Olsen, Olaf, 1966: Oversigt over Københavns Botaniske Haves samling af træagtige planter med angivelse af oprindelse, mål m.v., dupl. København.